

ол. полторацький

1930?
6372

з
ЛЮДИНА
З
МОНЯЛОНОМ

везти нас сім вер-
стов. Ми вихали в
степ і картина бе-
зумної краси вра-
зила нас: стало
сонце, завмерли сте-
пи і ще гірше від
сорому вниз похи-
дилось столочене
жито чи що.

Ста
десь
пляс
степи
порушу
ки чавка
під наши
ми. Столе
жита, пра
було, нато
до багато
Ілінія ліхтар
тягнена до
ки, відбиа
болоті в
світ
Кол
чан
под
біл

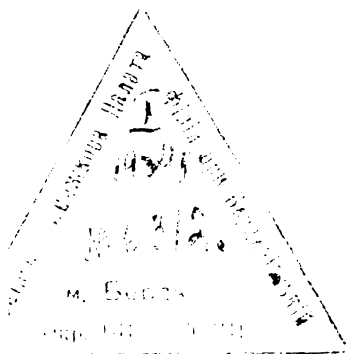
маса

ОЛ. ПОЛТОРАЦЬКИЙ

ЛЮДИНА З „МОНБЛЯНОМ“

ФАКТАЖІ ПРО:

ЗЕМЛЮ
ВОДУ
ПОВІТРЯ
ВОГОНЬ
ГАЗ

СЕВ-ВАНК
ВУГІЛЛЯ
МЕТАЛЬ
СІЛЬ
АЕРОПЛЯН
ХЕМВІЙНА
ЛІТЕРАТУРА
ВІДПОЧИНОК
ЦЕГЛА
МИСТЕЦТВО

М А С А
КИЇВ—1930

Бібліографіч. опис цього видання вміщено в „Літопису Українськ. Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчик. Української Книжкової Палати.

Київський Окрліт № 1299.
ТРЕСТ „КИЇВ-ДРУК“,
5 др. ім. Леніна, Золотов., 11
З. 2686. Т. 3000. 7,75 ар.—30

СЛОВО АВТОРОВІ

Це книга фактів. Тому вона названа фактажем.

Ловити факти важко. На них доводилося полювати. Доводилося ловити їх на височині 2000 метрів, на глибині 600 метрів, доводилося витрачати години на незначну здобич,—і під огнем мартенів, у повітряних ямах рейсу Харків-Тифліс, у розмові з людиною, словом, під перехресним вогнем небезпеки—захлинатися в безлічі фактів.

Описувати гвинтики небезпечно. Можна розібрати машину по гвинтиках, і вона стане ні на що непридатна, її важко навіть буде знову зібрати до купи. Коли описати всю країну, кілометр за кілометром—може вийти популярна географія.

Річ у процесі, завод у розвитку, людину в думці, машину в виробництві—описувати можна цілком безпечно, але романи для цього не завжди придатні. Роман вимащує речі поетичним вазеліном і до них бридко стає торкатися.

Фактаж—не географія і не роман. Це—ритміка фактів.

Людина—це автор. Монблян—це не гора, а найпоширеніша система вічного пера. Прошу не змішувати.

Мій „Монблян“ кілька разів, як призова мотоциклетка, гарячково готувався до старту на паперовому треку. Люди, машини, події пройшли кріз нього й прийшли сюди.

ПРИГОДА БІЛЯ ЄРІВАНУ

Року 15000000000000 до нашої ери іхтіозавр Меме був надзвичайно схвильований: вода, що в ній він купався, раптом почала хвилями вкриватися. Воду піднесло високо до неба, навкруги не стало моря, і Меме опинився в невеличкій калюжі, звідки він не міг дістатися до справжньої води. Стало холодно. Меме вмер, минуло 15000000000000 років, у воді цій замість іхтіозаврів повелася безпечніша риба—форель 5 сортів, масштаби змінилися, те, що для Меме правило за калюжу,—для людей стало озером Сев-Ванк, озером площиною 30×70 км.

Сев-Ванк утворилося саме тоді, коли з води, з велетенського океану виринув перешийок, що тепер править за територію для багатьох кавказьких республік. Тектонічні сили втворили гори, між горами залишалася вода, що не потрапила назад до моря, вода лишалася в горах, на височині 1950 метрів, велетенською, а може й маленькою чашею в піднесених руках гір.

Тут завжди холодно. Ми (мій товариш футурист Сотник і я) приїхали сюди з низини, де хотілося зрізати з себе власну шкіру, де гальйони поту примушували випивати гальйони води, де не можна було пройти без ризику по сонцю.

Коли за нашим автом лишилося якихось 60 км петель гірського шосе, ми опинилися в країні, де

люди ходили в кожухах, де не росли дерева, де була альпійська паша і де хмари ходили безносередньо по землі, тут, на височині 1950.

Наше завдання було—дослідити будівництво нового санаторія на озері, вивчити побут молокан, що живуть при березі Сев-Ванка, а також і спорудження величезного холодника, що будується для форелі.

Як виявилось, санаторію ніякого не будується, молокани—дивний нарід, не знають навіть, чи „Київ під радянською владою ходить“; холодник ми вивчили. Нам лишилося поїхати лише на острів Севанг, колишні Соловки для вірменських ченців, що завинили католікосові своєму.

Острів Севанг—невеличкий пагорбок, лисий, вкритий лише травицею й трьома церквами. Додайте ще до цього сорок могил ченців, п'ять корів, вірменського професора, що живе тут із своєю дочкою, ховаючи в могилах ченців, в стійлах корів свої знання з старої вірменської культури,—і острів стане перед вами як на долоні.

Острів на сім км віддалений від берега, на Сев-Ванкові сьогодні, як завжди, був шторм, а вода в Сев-Ванкові настільки легка, що на її поверхні втриматися, а надто в одягові—неможливо.

Через це господар моточовна, вірменин, що знав лише свою й французьку мову, категорично відмовив нам дати моторного човна.

— Мсьє журналіст,—запевняв він нас,—*je vous assure, que vous mourirez dans les ondes de Sev-Vanque* *). Далі йшла довга французька тирада, що досить дико звучала при березі цього екзотичного озера, і що з неї можна було зрозуміти умови, на яких мсьє капітен погоджувався дати

*) Запевняю вас, що ви загинете в хвилях Сев-Ванку.

нам моторного човна: ми їдемо сами, він навчить нас керувати мотором, ми лишаємо в нього, як заставу, справжню вартість човна, крім того сплачуємо йому за користування човном у дванадцятьоро більше від звичайної вартості. Нам однаково треба було проїхати на острів, через це ми погодилися на його пропозицію. Острів манячив десь далеко, хмари були лише на обрії. Розміру хвиль ми не бачили з бухти—отже ми сіли в човна, закрутили ручку мотора способом, що нагадував гру на катеринці, і за кілька хвилин уже підпливали до виходу з бухти.

По дорозі наш мотор зупинився двічі. Щоразу я дивився на берег, на мсьє капітена, і з виглядом „християнського всепрощення“ простягав обидві руки над мотором. Мсьє капітен бігав при березі й енергійними рухами показував мені, що треба крутити ручку мотора аж до того часу, поки останній буде переможений. Я крутив ручку, аж поки мотор починав злісно плюватися, пурхати й працювати. Але, на жаль, мсьє мотор занадто швидко заспокоювався, до того ж він був без сумніву ледарем, чере це двічі довелося завести його ще в бухті. Думка про те, що буде, коли мотор зупиниться десь на п'ятому кілометрі від берега, і ми залишимося безпорадні серед хвиль—на думку не спадала.

Сотник меланхолійно палив цигарку й сам із собою філософував на тему, що робити йому з фотоапаратом, коли перекинеться човен, і чи є в нього спадкоємці. Моя справа була кермувати й прислухатися до поведження мотора. Ми вийшли з бухти.

Перша хвиля прийшла до нас, як перше крещендо „Лунної сонати“, як перший гарматень у мирне місто, як лист до городничого в Гоголевім

„Ревізорі“. Перша хвиля підкинула наш човен далеко вгору, і він безсило плюхнувся в водяну яму, струсонувшись всім своїм корпусом. Гвинт мотора виринув на повітря й, як виявлений на світло денне бюрокрлат, почав крутитися в повітрі з надмірною швидкістю, демонструючи свою бездоганну роботу.

Низка хвиль поспішили до нас, і човен, ніби голка, почав нанизувати їх на себе. Човен важко підкидався вгору, секунду стояв на місті, потім поринав у яму й швидко спускався по схилу хвилі.

Сотник заховав фотоапарат під полу пальта.

Ми якраз відпливали від греблі холодникового порту й ще можна було повернутися назад, та мені не хотілося звеселити пройдисвіта-капітена та й не міг я запропонувати Сотникові капітулювати перш ніж він сам це мені запропонує.

Сотник, очевидно, чекав на таку саму пропозицію від мене і тому—човен узяв рішучий курс на острів.

Хвилі стали нам уздовж борта. Човен тепер безладно хитався на всі боки, а мотор посував його лише відносно тієї хвилі—насправді ж човна відносило від берега зовсім не в потрібному напрямкові. Земля відходила від нас, все менший ставав холодник, і на греблі людина позирала на нас, глибокодумно хитаючи головою.

Хвилі били нас у борт і довелося піти на хитрощі: я пустив човна паралельно водянй борозні між двома хвилями, але так, щоб він по змозі довший час у цій борозні перебував, одночасово пересуваючись наперед, до острова, що у хвилях то виринав, то потопав. Щоразу доводилося раптово змінювати курс і перестрибувати через гриф хвилі, спускаючися в чергову борозну.

Ми вже не розуміли, де, в якому напрямкові є поверхня озера, ми втратили почуття горизонталі, вода здіймалася навкруги не рівними хвилями, а цілими масивами по кілька акрів, наш біг по воді нагадував уже біг через пагорбки, перестрибування через ями, кілька кроків по рівній місцевості, але ця рівна місцевість насправді була похила, бо наступний масив води був перпендикулярний до неї і нам доводилося здиратися на нього, щоб за секунду відчутти себе знову на рівному пляці.

В один із таких моментів перепочинку я позирнув на Сотника й замість зеленої плями його пальта побачив щось чорне й мокре. Я не розібрав, що то таке, бо тут таки ми зробили такий віраж, що довелося налягти на борт човна всім тілом, щоб не перекинутися.

Мотор працював добре. Лише на мить мені почулося, що він шумить на півтона нижче, але тут таки я заспокоїв себе: то, мабуть, почулося.

Ще за секунду я встиг подивитися знову на Сотникове пальто й виявилось, що воно зовсім промокло, через це й чорне.

Мені по спині текли струмки води, і чорнило мого монблянну розповзалось на сорочці фіялковими плямами. Мій вірний монблян плакав над долею свого хазяїна.

Ще хвиля. Корма човна лишалася принаймні хвилину на повітрі, кермо теліпалося на всі боки й обдувало мене, мабуть, приемним зефіром. Ніс зарився в воду. Сотник нахилився на корму, але ми вдвох були безсилі вистромити носа з-під хвилі. Щастя наше, що човен був закритий, інакше ми давно були б під водою.

Раптом крізь гуркотіння хвиль ми почули шум чийогось іншого мотора. Якесь велике судно

наближалось до нас, і в деякі моменти крізь водяний пил ми могли бачити обриси пароплаву. Ми гукнули йому триматися далі, і пароплав проплив повз нас, нашарувавши на природних хвилях ще свої, невеличкі проти продукції вітрів Сев-Ванку. Ми встигли помітити на палубі пароплаву кілька десят постатів дітей. Вони привітали нас вигуками й закричали „гурра“, забачивши, як ми вправляємося з стихією.

Спочатку ми розгублено кліпали очима, не розуміючи, звідки йде цей пароплав. Потім ми здогадалися — це була екскурсія піонерів у 400 чоловіка, що приїхала сюди з вірменської столиці — Ерівану. Вони їздили пароплавом на Севанг — дивитися на могили ченців, на професора й на корів з професорською дочкою, стояти найсучаснішими людьми перед монастирем 6-го сторіччя, перед островом вулканічного походження й, можливо перед трупом Меме, що міг покоїтися й під горбком Севанга.

Ми посунули далі, бачачи вже недалеко себе Севанг. Ще кілька хвилин вольтижу на грифах хвиль — і наш човен переможно посунув у бухту. Дочка професора зустріла нас на березі, як ваярив, в її супроводі ми обдивилися Севанг.

Сотник наслідив на всьому острові глянсованим папером своїх фільмпаків, ми позідхали над кожною могилою, ми написали на амвоні церкви: „Передплачуйте „Нову генерацію!““, ми зализали всередину таємних ходів під землю, ми взяли в професора потрібні нам довідки про вірменську культуру й про стан погоди на острові. Нарешті, ми висушили свої пальта на вогні професорової грубки й зібралися повертати назад.

Ми вже сіли в човна, я покрутив ручку мотора, ніби награвючи професоровій доньці про-

щальну мелодію, але мотор попірхав і відмовився працювати. Ми обдивилися його, зазирнули в бак: він був порожній, бензини в ньому вистачило б хіба стерти якусь пляму на одязі. Прощальна мелодія мотора перероджувалася в мелодію „Сидіти вам, не пересидіти“! Допоміг професорів примус. У професора знайшлося досить бензини, щоб наповнити бак нашого мотора принаймні на третину.

Отже, ми від'їхали, поспішаючи до авта, що вже мав чекати на нас біля причалу.

Не скажу, щоб погода покращала за час нашого перебування на Севанзі. Вже сонце підходило до обрію досить близько, але не в ньому була справа: з'явилися хмари, що могли шохвилини спуститися на воду, і тоді ми втратили б напрям у молоці хмар.

Але треба було їхати,—і, зрештою, авантури на хвилях категорично звеселяли нас.

Ми швидко потрапили в хутку течію, що одразу винесла наш човен кудись на км від острова в озеро. Ми страшенно були задоволені з цього, а надто мотор, що йому майже нічого були робити на такій бистрині.

Та незабаром з'ясувалося, що наші радощі були зовсім зайві. Течія та була лише хвилиною. Хвиля поспішала на центральне місце основного заколоту, де хвилі боролися одна з одною, перекочували через себе, відбігали назад, перешиковувалися, й знову йшли в наступ, лявінами водяної товщи. Можна було думати, що це іхтіозавр Меме б'ється в смертельній агонії на дні цієї нещасної калюжі, що загрожувала потопити в своїх водах двох вібріонів—людей.

Ми помітили, куди нас несе, але було вже пізно. Я встиг лише помітити, як Сотник застібує

гудзика на пальті, але все одно це навряд чи допомогло б йому від смерти.

Хвиля піднесла нас високо над водою, звідти ми мали потрапити всередину бійки, звідки б не було виходу. Крізь рикання хвилі я почув, як зупинився мій мотор—все одно він був непотрібний тепер—я подумав, що пропала наша застава в мсьє капітена—це була моя остання думка перед вірною загибіллю.

Але ми не загинули. Порятунок прийшов у вигляді хмари.

Хмара сіла на воду важкою ковдрою. Хмара заслонила від нас вітер і спресувала хвилі. Одночасно з темрявою, що обсіла нас зо всіх боків я почув, як заспокоєно замурмотіли хвилі, мирно лягаючи на рівну поверхню озера. Біле молоко темряви лягло на нас, і ми перестали бачити один одного. Ми ковтали хмару, ми стали справжніми хмарами в штанях—і нам нічого було далі робити. Адже—мотор зупинився, та й коли б він і працював, ми не знали б, куди саме треба нам скерувати човна. Треба було чекати на якийсь вихід, спромогтися налагодити мотор, щоб, коли хмара розійдеться, швидко дістатися берега.

У темряві я почав намацувати руками мотор. Якась невеличка пір'яста істота приторкнулася до моїх рук. Це була чайка, що сіла на нашого човна, бо не могла пробитися крізь хмару. На душі стало якось легше. Я погладив чайку й лишив її в човні.

Ми почали вибирати воду з човна. Її набралось чимало й не можна сказати, щоб мій капелюх набрав надто імпозантного вигляду після того, як ним було вибрано щось відер з десять води.

Стало холодно, і нас взяла пропасниця, не дуже то приємна в абсолютній темряві і в обставинах, за яких не можна було думати про шклянку кави або ковток горілки.

Ми почали вигадувати способи врятуватися з цього становища. Але нічого не можна було задіяти в цій безнадійній темряві з зіпсованим мотором, що ніяк не піддавався нашим монтерським хитрощам. Мотор саботував, як злісний шахтинець і, хоч і був він французького походження, але влаштував нам найсправжніший італійський страйк.

Раптом, як *deus ex machina* сталося чотири несподіванки: мотор запрацював, чайка знялась і полетіла, прояснів туман, і—ми, виявляється, були вже при самому березі бухти.

Коли ми сиділи в темряві, течія принесла нас під саму пристань мсьє капітена.

Ми вирішили під'їхати з фасоном до пристані, зробили елегантний віраж, але мотор остаточно зупинився в якомусь гектометрі від пристані, і капітеніві довелося притягти нас до берега за допомогою весельної шлюпки.

Мсьє посміхався: в нас він знайшов одночасово двох людей, що виринули з паші самої смерті, громадян, що приставили йому його човна назад, та ще й з зарядом бензини з примуса вірменського професора, нарешті, хороших джигітів, що не побоялися полізти на Севанг у шторм.

На березі ми зустрілися з піонерами. Ми фотографували їх, по-приятельському побалакали з ними й попростували до авта, що вже чекало на нас при сев-ванкському березі понад дві години.

На цьому б можна й закінчити оповідання про Сев-Ванк. Але згодом виявилось, що сюжетна нитка нашої пригоди ще не закінчилася.

Автом ми спустилися до Єривану.

Тут ми дізналися, що піонерська екскурсія, яку зустріли ми на Сев-Ванкові—була якраз з Єривану, і що піонери мають повернутися ввечері додому.

Другого дня на головній Єриванській вулиці ми спостерегли величезний натовп жінок, що страшенно хвилювалися, скупчуючись біля воріт якогось будинку. Цей будинок був штаб піонерів Єривану.

На будинкові висіло велике оголошення вірменською мовою; на оголошенні було написано: „Громадяни, не хвилюйтесь, чутки про загибель піонерів на пароплаві на Сев-Ванку—брехливі. Не вірте чуткам контрреволюціонерів. Діти повернуться вчасно додому. Усі вони здорові. Штаб“. Виявилось, що це був перший похід великої групи піонерів. Піонерський рух у Вірменії не менший, ніж на Україні, і не менший опір має він з боку тих, кому піонерська краватка не дає спокійно спати. Було пущено провокаційну чутку про загибель піонерів на озері. Піонерські матері панічно піддалися на цю брехню, і піонерському рухові вона була серйозною, хоч і тимчасовою перешкодою.

Ми згадали зустріч з піонерами, ми згадали також, що в нас є фота загону. Отже, ми мали негайно діяти.

Ми швидко знайшли відповідні негативи й занесли їх до піонерштабу, ствердивши, що ми справді бачили піонерів після поїздки і що вони були цілком безпечні й здорові. Негативи було виявлено, показано частині матерів. На деякий час матері заспокоїлися.

Але надвечір було пущено чутку, що знято було піонерів не після, а до поїздки. Очевидно,

хтось добре таки працював над руйнуванням піонерського руху.

Рішучий момент настав у неділю ввечері, коли, зє пляном, мали повернутися піонери до Ерівану.

Була шоста година вечора. Магістральною вулицею Ерівану вишикувалися всі піонери, що не брали участі в екскурсії, ззаду стояли сумні матері та батьки піонерів—екскурсантів, ще ззаду дальні родичі, поза ними—знайомі, там сторонні, тут цікаві.

О пів на сьому піонерам було дано наказ рушати до початку шосе, що ним мали йти екскурсанти. Піонери пішли швидкою ходою назустріч своїм товаришам, пішли вперед, ніби на штурм брехні й провокації. Вони кричали й бігли вперед, і на ходу підскакували вгору, щоб бачити дорогу з-за спин передніших.

Ззаду піонерів ішли матері, свідомо віддаючи перше місце дітям, що не йняли віри паніці й виявили, що вони доросліші й розумніші за своїх матерів.

Матері йшли з сльозами на очах, скептичні батьки боялися подивитися на шосе, і лише піонери верещали й бігли вперед.

Це була справа всього міста Ерівану. На карті стояло щастя міста, або трагедія втрати 400 дітей. Такі трагедії лишаються в віках і стають жакними легендами.

Ми то знали, хто виграє в цій ставці. І тому, коли з-за пагорбку з'явилися перші постаті екскурсантів і почався загальний гармидер, радісний плач, крики, сміх,—ми посміхнулися і я подумав:

„Чого тільки не доводиться зустріти журналістові на своїм шляху“!

X 1929.

ДОНБАС НА ПІВДОРОЗІ

Артемівське—кол. Бахмут, невеличке місто, в якому—ніякого руху, не відчувається центру; в ньому тільки грандіозний Артем нагадує про навколишні шахти й заводи. Артем на пам'ятнику здійняв кулак високо вгору і це є ніби символ округового центру, що в руках своїх затиснув кілька великих комбінатів.

Горлівка—колишня дірка в степу, дірка в оточенні церков, шинків, і домів розпусти, нині—величезна рудоуправа й виробниче управління підземними рудами й вугіллям; нині—палац культури.

Макіївка—в оточенні установ з ентомологічними назвиськами „Макробкооп“ і т. д., Макіївка двох заводів, що з них кожний—велике місто.

Сталіне—кол. станція Юзовка, селище з невеликих хатинок; тепер місто шклянобетонових будинків; місто, де мешканці ходять на всю широчінь вулиці, бо на панелі не проштовхатись. Ходять за звичкою так навіть тоді, коли на вулиці порожньо.

Артемівське, Горлівка, Макіївка, Сталіне—це чотири опірні пункти Донбасу, де був я, і цей шматок Донбасу править мені за пробу всього вугільного басейну. Так Кюв'є з одного хребця склав кістяк вимерлої тварини, і так майстер у мартеновому цехові Сталінського ме-

талозаводу з невеличкої проби має уяву про 75 тон крицевої юшки в мартені.

— Я б хотів, щоб уже зараз було виконано сміливий проєкт радянського вченого К. Е. Ціолковського, проєкт аеро-бази, допоміжної станції планетних сполучень.

Тоді б я обрав собі за рекогносцировочний пункт якусь аеро-Вапнярку, віддалену від землі на 15 хвилин шляху звичайної поштово-пасажирської ракети, й сів би на борті аеро-бази. Крізь шкельця мого стандартного кисневого респіратора я б подивився уважно на Україну. Мій погляд зупинився б на невеличкому, але досить міцному акумуляторі, влаштованому на середині синьої нитки, але трохи вбік від нього, і трохи вище я побачив би екстраординарну картину: у димі й вогні на площі, завбільшки в квадратний дециметр я бачив би поспільну чорно-жовту просторінь, заповнену точками, ніби вилучниками, й перерізану цілим жмутом колій. Від цього місця колії розходяться по всьому Радсоюзу, і в цьому місці—центр.

Забачивши таке, я задоволено погладив би своє підборіддя крізь гуму респіратора й сів би на ракету, маршрутом N—земля.

Недовге перебування в якомусь місті—найкращий спосіб з ним познайомитися.

Киянин, я не можу написати й десять рядків про Київ.

Я приїхав у Артемівське. Міщанський центр, типова провінція—попереджали мене. Неправда.

У сучасних умовах провінції взагалі не існує. Я радився з цього приводу з багатьма товаришами-футуристами: так, її немає.

В „міщанському центрі“ я побачив: великі книжкові крамниці з найостаннішими книжковими

новинами, „Арсенал“ Довженка у кіні (а під той час у Харкові його ще не демонстрували), ввечері я міг милуватися радіом, що передавало п'яту симфонію Бетговена у виконанні оркестри артемівських пожежників.

І навіть у голярні ЦРК мені дали антисептичну щіточку не кращу, ніж у Харкові.

Технікуми, Палац праці, готель—все було на місці, і я згадав, що й Дан Сотник привіз із репортажу з Артемівська фото електричної установки біля Артемівської пошти.

Раціональний стандарт: взуття, одягу, їжі, освіти, установ, профспілок, книжок—це не скубіння під одну машинку, це уніфікація системи життя для типового ним керування.

На площі в Артемівському стоїть кам'яний Артем роботи Кавалерідзе.

У кабінеті секретаря ОК партії коліщатка, графіки, невеличкі черевики, що замінюються на колосальні чоботи надлюдських розмірів—усе це таки справді і цифровий звіт про зріст промисловости округи, і точний відбиток коліщаток промислового, торговельного, адміністративного, професійного, партійного і т. д. механізму, що працює в межах Артемівщини.

Ми—я й ще кілька товаришів виїхали до Артемівських соляних копалень.

Нам було запропоновано авто.

Авто—машина на чотири колеса. Ходить асфальтом, бруком, взагалі проїжджими шляхами.

Непроїжджими—не ходить.

Ця істина коштувала кільком мандрівникам—один флюс, два бронхіти й чотири одмерзлі пальці. Довелося їхати кіньми.

Щоправда, іноді авта їдуть і водою (див. Харків на весні), але месье колишній „Сітроен“, позбавлений як прав громадянства, так і атрибутів своєї шляхетної фабричної марки, завдав величезної гістерики перед піренейськими монблянами шляхів артемівської округи.

Він, за два кілометри від Артемівського, загруз в ожеледі й з французькою сентиментальністю лишив невеличку бензинову сльозинку на замшосе. безсилий прийти на допомогу кільком мандрівникам.

Довелося їхати кіньми. Двадцять кілометрів. Цей шлях авто проїхав би за 20 хвилин, бо його колеса машинально намотують на себе простір.

Коні витратили на цю роботу дві з половиною години.

Я дивився на цей кауро-коричневий транспорт, і мене шокувала невдосконаленість його рухомого апарату.

Кардановий вал авта рухає шість шестерень: шестерню, що веде, планетарну й чотири сателітових, що дисципліновані металевими обіймами сателітової коробки й чесно працюють під дружною охороною кожуха, що захищає їх від бруду.

Швидкісна коробка підкорена руці людини, авто не стає навдибки, п'є тільки підчас роботи й завжди певну частину його можна підмолодити. А голвне — мотор авта примітивний до смішного: кожний, хто вчився на курсах Автодору, може розкласти його на частини й сказати свою авторитетну, незаперечливу думку з приводу кожної з них.

Коняку природа нагородила організмом складнішим за всі машини. Над секретами її фізіології б'ються ветеринари не менше, ніж над секретами

людського організму б'ються лікарі. Ефект її роботи — далеко, незрівняно менший.

Уявіть собі авто, що його треба вдовольняти бензиною незалежно від кількості його роботи. Авто, що відмовиться працювати понад певну норму часу. Авто, що може налякатися якогось предмета й понести пасажирів; авто, що їхатиме із швидкістю 10 км на годину. Нарешті, на цьому авті не буде коліс, а якихось чотири дрючки, що відштовхуватимуться від землі — щось подібне до первісного автовагону 150 років тому.

Такою є коняка типу 1929 року.

Коні їхали степом Донбасу — від Артемівського до сількопальні „Лібкнехт“, і розлогі степи протягом двох з половиною годин були за предмет нашої обсервації.

Донбас — найконцентрованіша місцевість України. Донбас перший дав приклад боротьби з безгосподарним використанням земельної площини. Коли степ безплідний, то під землею щось певно є. І національні українські краєвиди попсовано цегляними знаками оклику у вигляді димарів рудень, копалень. Це індустріяльний Донбас закликає йти за його прикладом Курську магнетову аномалію, невикористані мінеральні та інші поклади; це Донбас звертається з окликом до майбутніх хлібзаводів моєї індустріальної України.

Ми їдемо можливо на рівні, можливо в глибині вод колишнього океану, що протікав тут астрономічне число років тому.

На глибині 130 метрів лежить сіль — це дно океану. На глибині 260 метрів знову новий шар соли. Можливо, це сиві дідугани-тисячоріччя ревізували тектоніку землі, вони виплескували на землю воду раз на мільйони років. Візитова картка океану лежить на глибині 260, 130 — акуратним

чотирикутником соли нез'ясованого розміру і цю картку видобувають на поверхню землі кілька копальень — не можна сказати, щоб тільки заради археологічної цікавості. Те, що натура залишила внизу — річ поважна. Ситуація нагорі може знервувати методичну людину; методична людина найбільше лятає північний полюс.

Там, де так не пощастило Нобіле, зароджуються циклони. Низка ходів по географічних інстанціях, і комплект циклонів розходиться по світу, даючи реальні наслідки на кожному незахищеному кроці землі.

Метеорологічний апарат, що його плянували на полюсі, рішуче не ув'язує своїх функцій з конкретними вимогами периферії.

Наприклад, тут, на 10 кілометрів від Артемівського, посередині шляху він навалив величезну купу снігу, і мої боки, побиті вибоями, волають до матері-натури з проханням наслідувати цілеспрямованість і пляновість її синів.

Чи думав Карл Лібкнехт, революціонер, теоретик і масовий оратор, зольдат дойтш-регіменту, що його гримучі слова впадуть за тисячі верстов на землю й обернуться в велетенську соляну копальню?

Тінь Лібкнехта врізалася в землю на сотні метрів завглибшки.

Копальня „Лібкнехт“ дрижить від потенціальної моці. Рідкий птах долетить до середини її, і соляні хвилі стоять велетенським масивом на двохсотметровій глибині.

Революція забрала сількопальню в генерала Літунова, її власника; генерал, як Лотова жінка, обернувся в соляний стовп, і соляного боввана сховано десь під сценою в залі копальні.

Коли говориш за копальню, уявляєш собі вузькі проходки, тісні штреки. В копальні ходити треба конче зігнути.

А я ще не бачив над собою такого високого даху. Бо соляний шар в Артемівщині — невичерпний скарб, і та його частина, яку експлуатують, має заввишки 22 сажні, а завдовжки — я та й ніхто не знає, скільки. Копальня складається з багатьох зал, кубатурою в мільйони метрів, і ми не змогли пройти до кінця її, бо це було занадто далеко.

Вздовж зал прокладено колію для вагонеток, і її перспектива нагадала мені вулицю К. Лібкнехта в Харкові.

Лінія ліхтарів освітлювала шлях коням, що везли вагонетки з сіллю. Рейки блищали й були дороговказом коням і вагонеткам, що з грюкотом котилися до клітини. Ми ввійши до першої залі.

Тут недавно засідав П'ятий з'їзд гірників. Тут на глибині 130 метрів під землею зібралося до 5,000 чоловіка і тут Г. І. Петровський робив доповідь.

Коли до цієї залі входили вуглярі, вони ляжливо дивилися по боках. Ніде немає скрепів?! Як же це так? Адже щохвилини треба чекати на катастрофу, на обвал? Гірники звикли працювати з вугіллям, де кожний прорубаний метр треба закріплювати дерев'яними стояками. Вони звикли старанно вишукувати вугілля, що йде під землею невеличкими й вузькими жилами; масиви соли були для них незвичні.

Під трибуною стоїть соляний генерал Літунов. Його вирізьбив з соли якийсь робітник, і соляний генерал стоїть тут, як символ холуйства й яничарства. Історія цього генерала — це маленький етюд до соціальної історії Донбасу. Літу-

нов випадково знайшов на цій ділянці землі сіль, почав експлуатувати шахту, потім продав її французькому акційному товариству, за одержані гроші кілька тижнів пиячив і навколишні поселки разом з ним. Потім грошей не стало, а Микола II дізнався, що руський генерал продав копальню французам і позбавив Літунова „чина й звання“. І тоді підточене горілкою серце Літунова не витримало — він умер, прочитавши царського наказу. Французи не довго протрималися на шахті — нині нас водять по шахті директор її й голова завкому, молоді робітники, з тих, хто за часів Літунова ще ходив пішки під всіма сортами хатньої меблі.

Соляний генерал стоїть тут уже років з двадцять, його обличчя вже розпливлося й зберігає тільки деяку подібність до людського. Соляний стовп розкладається повільніше, ніж розклався капіталістичний лад в СРСР, що його рештки стирчать ще соляними бовванами.

Літунов не вмів використати соляного багатства; це з успіхом робить за нього Солетрест Артемівщини. Шахта виробляє тепер далеко більше, ніж до революції. Нині щодня понад 700 тонн соли шахта поставляє на ринки Радсоюзу. Цю кількість кожного дня можна збільшити в кілька разів з мінімальними витратами. Але в цьому немає реальної потреби.

За часів Літунова сіль лежала не тільки там, де вона лежала фактично. Вона лежала також і під земельною ділянкою іншого власника. І от той вимагав копійку з пуда соли, що її видобувалося на глибині 130 метрів під його садибою. Боротьба двох власників — Літунова й іншого — аж надто нагадує мені боротьбу Германа Гольдкремера з Цецком Цаншмерцем.

Нині копійчане мито з успіхом замінено пляною організацією соціалістичного господарства. Копальня обробляє весь шар соли. Безпосередньо до кінця соляного конвеєра прокладено залізничний шлях і в вантажні вагони безпосередньо вантажиться сіль. Сіль вивозять у суворо обмежену місцевість, за певні межі її вивозити заборонено: там треба лишити місце для збуту продукції інших солетрестів.

Ми йшли до місця робіт величезними залями, що з них кожна була розміром у дві театральні. Земляний шар нагорі підтримувався соляними стінами, що їх лишають на певній віддалі одну від одної.

В залі, де видобувалося сіль, було всього з два десятки чоловіка. Двадцятидвохсажнева соляна стіна осіла від вибуху мільйонотонною масою, і чотири робітники згори скидали важкі соляні уламки вниз. Тут їх навантажують у вагонетки, і сіль їде просто до клітини.

Ми потрапили якраз на вибухи динаміту. Коли згори скинуто всі уламки соли, треба гору розворушити знову, і от для цього в солі просвердлюють дірки для динаміту й висаджують сіль у повітря.

Ми сховалися в штрекові, і тільки Сотник лишився спереду з фотоапаратом.

Електролямпу вигвинтили, і ми лишилися в темряві. Там, де допіру блищала соляна стінка — тільки чотири вогники запального шнура.

Раптом і вони згасли. Завшахти схилився до мене й пояснює: „Це — вогонь пройшов уже близько до запалу й горить у металевій трубці. Зараз буде вибух“.

Атмосфера стає напруженою. Стукотить у скронях кров, і зір прикутий до темряви.

Раптом — блиск: один, другий, третій, четвертий, і потому чути, як поволі, з грюкотом і іншими ознаками незадоволення повзе вниз сіль.

Хутко запалено лямпку — і робітники знов стали до праці.

Неймовірна кубатура, що припадає на кожного робітника в сількопальнях, і постійна, незмінна температура повітря ($+13^{\circ}$) призводить до того, що тут немає туберкульози. Єдина „професійна хвороба“, що, на жаль, досі дається в знаки робітникам сількопальні, — це травматичні пошкодження, яким запобігти важко: уламки соли часто попадають на ноги робітника, коли він навантажує вагонетку.

Десь на віддаленні 2-3 кілометрів працює врубова машина. Завшаhti розповідає нам, як вона працює:

Врубова машина вирізує галерію в кілька метрів заввишки в нижчому шарі соли. Потім міцний заряд динаміту зрушує приблизно 25-метровий шар, що лягає на підлогу трапецією в кілька мільйонів пудів. Три зміни робітників на рік проходять 62 метри соляного шару, заввишки щось із 22 сажні.

Спереду — ніким не вирахована маса соли.

(Подаю це до відома тих, хто панічно скуповує сіль по церобкоопах).

Вагонетка вміщає в себе 812 кіло соли.

Зараз шахту переводять на скіпову систему.

Скіп вміщає 4 тонни соли, і тепер, замість 812 кіло, на горі одразу підніматиметься 4.000 кіло. Прогрес чималенький. Він виправдує ті 600 тисяч карб., що їх цього року витрачається на перестаткування шахти.

Якщо 1924 року сіль коштувала шахті 9,6 коп. за пуд, то цього року вона вже коштує 6 коп. за пуд, і при сильній уяві можна бачити, як копійчана

економія транслюється безпосередньо з соляної трапеції до трестівського гресбуха.

Коняки в шахті працюють, як машини.

Чотири години попрацювала, вісім годин відпочиває, а там знов чотири години праці, і ніякими силами не змусити коняку працювати зайвих 15 хвилин, хоч годинників коні при собі не мають.

Ми пройшли по всіх перипетіях виробничого процесу: від солетрапеції залізничними шляхами до клітини, піднялися нею вгору й пройшли до млина, де соляні уламки перетворюється на звичайнісіньку сіль, яку ми звикли бачити на своїх обідніх столах.

Сіль перекидали конвеєрами просто до вагонів, звідки вона вже розходитьсь по кооперативах безпосередньо.

У цьому відділі ніздрі й ріт стають одразу солоними. Тут сіль гуляє в повітрі.

Ми прийшли до підйомної машини. Тут — невеличкий контрольний апарат замінює величезну машину контролерів і т. д.; це — робсelynспекція в мініатюрі.

Контрольний апарат — циліндр, що на ньому прикріплено аркуш паперу в графіках. Апарат сполучено з годинником і з підйомником. Апарат автоматично вирисовує графік на папері. Один графік заповнено — це їхала клітина з сіллю (6 метрів на секунду). Заповнено два графіки — це вниз спускаються люди. Графіка не заповнено — значить був прогул, значить, не підвезли соли, значить, треба підтягувати тих, хто кволо працює.

Циліндр працює безперервно й чітко, як здорове серце людини.

Ми бачили під землею дошку, що на ній було написано про останні події в Шанхаї. Ми бачили, як робітникам униз спускали чай; робітники ра-

дянської шахти — єдиної в світі — мали змогу снідати під землею підчас перерви.

Ми знали, що Артемівський Солетрест із своїх прибутків виділив 8.000 карб. на радіофікацію робітників, що радіофіковано 100% роббудинків, і робітники щодня слухають Харків, Москву, Берлін.

Ми знали, що це — радянська шахта, й тому це нас не здивувало.

Ми поїхали поїздом просто в Горлівку. Ще в околицях Артемівського я побачив, що кожен кілометр стелу горбиться заводами, трубами, кожен кілометр перерізано залізничними шляхами. На кожному кілометрі є кілька смоків, що висмоктують з середини землі її природні багатства.

Але тут, у Горлівці, я побачив таки справді незвичайне для мене накопичення речей.

Зійшовши з поїзду, я недовіриливо закліпав очима: просто перед мене стояла єгипетська піраміда, безпосереднім доповненням до Харківського клубу друкарів, збудованого в єгипетському стилі! І це — серед найіндустріальнішого оточення!

Незабаром виявилось позаестетичне походження цієї піраміди: це — терикон, порода, зайва маса, що її видобувають разом з вугіллям. Породу ні на що не використовують, і за десятиліття існування кожної шахти біля неї за законом сипких тіл порода зводиться вгору пірамідою.

Думаю, що рація її існування не більша, ніж рація споруджувати для чесних членів профспілки друкарів будинок у стилі єгипетського храму.

Але обабіч цієї піраміди стояли речі.

Я люблю речі, які б вони не були. Я люблю стіл до письма, бо знаю, що він криє в собі

майбутні книжки, листи, накази, розпорядження, що на ньому будуть написані.

Паротяг—це атрибут мільйонів кілометрів корисного шляху, який він проїде. Хліб розкладається на кальорії. Молот таїть у собі мільйони кілограмометрів удару.

Речі, що стояли обабіч піраміди, були особливо приємні.

Це були будинки цехів, а з цехів у моїй уяві тягнулися величезні лави машин, що з кожної з них стреміли лави нових машин, а з них нових—незчисленні лави молотів, ферм, клепок і т. д.

Це не образ, а розшифровка назвиська „Машинобудівельний завод“. Речі стояли навколо і такі великі речі, що до них уже тяжко було підійти, як до чогось дешевшого за людину.

Ми пройшли до заводу.

У цеху (це був металообробний цех) крутилися трансмісії, гули мотори і т. д. — все те, про що можна прочитати в віршах.

Серед укритих іржею, жовтих уламків металочастинок, де-не-де блищали сріблом допіру зфабриковані речі. Фрезерний верстат методично й настирливо колувався у шестерні, випилював кожний її зубчик.

Стругальний варстат зробив із мене винахідника.

Я жахнувся його нераціональності.

Стругальний станок вирівнює поверхню металочастини.

Крицевий палець ходить уздовж поверхні й із кожним ходом зрізає, вирівнюючи, смугу металу в півсантиметра заввишки, завширшки й з півтора метри завдовжки. Палець пройшовся вперед; назад він іде на холостому ході. Що заважало б йому й назад різати стільки ж металу? Продуктивність зросла б на 200⁰/о.

Майстер не зміг відповісти мені на це й тільки згодом, у Сталіному, я побачив, що мою америку відкрито й навіть ще ефектніше: німецька машина робить це і навіть одразу з двох боків, тобто ефективність праці зростає на 400%.

Негайно в цьому ж цехові я побачив частини 600.000.000 карб., що їх 1928-29 року приділено на Донбас: ціла чота чепуреньких машин виробництва „СССР. Н-ский машиностроительный завод“ взяла в коло велетенський варстат, привезений з Німеччини, що допіру його почали монтувати.

Люди ходили вздовж цеху як наглядчі, як радники машини.

Мені довелося говорити з металістами й негайно ж після них із шахтарями.

Металіст розвинена, освічена людина, робітник високої кваліфікації, що знається і на хемії, і на опорі матеріалів. Він примушує машину бути його покірливою рабою. Тоді як шахтарі виконують роботу машин.

Єдиний порятунок шахтаря — у механізації шахт. П'ятирічка передбачає механізацію 75% їх, і тоді шахтар стане культурним наглядачем коло покірливої машини.

Шахтар завжди романтик. Шість годин тяжкої праці примушують його замріяно дивитися з надр землі на її поверхню. Металіст же, як культурна людина, бажає мати й культурну розвагу.

Це добре враховували капіталістичні власники копалень, коли брали шахту й завод у коло церковів, шинків і домів розпусти.

Шахтар ішов туди, осліплений золотом ікон, що блищали як чорне золото; осліплений горілкою, що заливала сухотну пожежу в його горлянци; осліплений жіночим тілом, жирним і масним,

білим, як чорний, жирний і масний шар^у вугілля.

Металістові йти більше було нікуди, і металіст задумливо й нерішуче ступав у двері, в які стрімголов і одчайдушно кидався шахтар.

Радянська влада теж зрозуміла потреби шахтаря й металіста. І от, — цілком несподівано, — серед болота донбаських степів, у місці, де „скільки не гукай, лиш під ногами стогне мокра глина“, виростає будинок культури з бетону й шкла, будинок такого вигляду й розміру, що їм може позаздрити всякий столичний клуб.

Я дивлюсь на нього й згадую два останні рядки цього Плужникового куплету: „А що, як справді вся вона така, закохана в електрику країна?“

Бетонові сходи будинку перепускають силу романтиків-шаhtarів; вони йдуть туди читати книжки поруч культурних металістів. І інженер-німець у печальній самотності примушений йти туди ж і читати журнали в оточенні дер вільден руссен, які незрозумілими для нього шляхами та з незрозумілих для нього причин збудували собі такий надзвичайний будинок.

У середині будинку театральна зала, не гірша, ніж зала столичної драми. Поруч бібліотека, читальна зала, словом, ніби за підручником Бухаріна, надбудова розташувалась неподалеку продукційної бази.

Ми роздивлялися навколо, і професійна цікавість газетяря посилювалася почуттям гордоців за досягнення Донбасу.

Вечері ми мали поїхати на велику Горлівську шахту Марія. Це був день катастрофи.

Біля будинку приїжджих, повертаючись по обіді, ми зустріли секретаря райпаркому. Він був блідий і зворушений, а біля воріт стояла тачанка.

Він сказав нам про катастрофу й, не давши жажнутися, сів у тачанку. З великими зусиллями ми дістали собі другу й поїхали до шахти.

Ми зобачили великий натовп, що стояв мовчки, й зупинили візника за кількадесят метрів до нього. Підійшовши туди, ми побачили, як з будинку з певними інтервалами виходили по два шахтарі, мовчки простували повз натовп, і до них прилучалися жінки й діти, очевидно, їхні родини.

Натовп мовчав, мовчали шахтарі, мовчали й зраділі родини.

Ми хтіли розпитати, в чім справа; на нас подивилися чужим поглядом і не схотіли відповідати. Було видно, що ми порушували якусь урочисту тишу.

Лише згодом ми довідалися, в чім справа.

Виявилось, що ніхто не знав, які саме люди були в клітині, коли вона обірвалася. Під землею працювало з сімсот робітників і от сімсот родин збіглося до шахти, коли дізналися за катастрофу.

Робітників, що були під землею, витягали поодиноці з запасного колодязя, де працювала невеличка клітка, через це процес їх витягання тривав надто довго, і надто довго продовжувалося це мовчазне чекання живих і мертвих.

Ми приїхали до Макіївки. Рейс із Горлівки до Макіївки звичайно триває з півтори години, ми ж їхали понад місяць, бо наш маршрут був Горлівка — Харків і там робота в редакції — Макіївка.

Був квітень місяць. Ми проїхали повз висну дорогу, якою вагонетки постачали вугілля до Макметалзаводу. Вагонетки працювали точно й без перебоїв. Вони навзаводи поспішали до мартенів і доми, хуткі й мовчазні.

Неподалеку висної дороги на церковному майдані ми побачили купу людей, переважно старих жінок. Вони завзято гомонили й були дуже знервовані. Повз натовп проходили робітники, і було видно, що робітники натовп цей обминали.

Виявилось, що Макіївську церкву на прохання макіївських робітників мали закрити й віддати під робітничий клуб. Попи страшенно захвилювалися й зібрали серед макіївського міщанства щось дві тисячі підписів з проханням до ВУЦВК'у церкви не закривати.

Робітники розсердились і зібрали щось із 30 тисяч підписів за віддачу церкви під клуб. Попи оскаженіли: такої кількості підписів вони не змогли б зібрати, можливо, в цілому Донбасі.

І от перекупки і міщани Макіївки віднині переслідували оскаженілими поглядами кожного робітника, вбачаючи в ньому того, хто й своє прізвище підписав під заявою про відкриття клубу.

Робітники простували повз натовп швидко й мовчазно.

У Макіївці — цирк. У Макіївці — театр.

У вбиральні Макіївського театру по стінах розвішано плякати артистів, які театр одвідували. Тут є квартет Вільома з чотирма виконавцями у фраках і з рекомендаціями Глазунова, тут є режисер Бочарова, і навіть Вікторина Кригер у костюмі карменсити демонструє спантеличеному металістові бездоганні пуанти, батмани й форми свого тіла, лишаючи металістові відбирати з її балетного багатства перше, друге або третє. Убиральня так і дхнула на нас високим мистецтвом фраків, глазунових і карменсит. Поруч з нами купка шахтарів розпитувала товариша, що повернувся з Харкова:

— В опері був?

— Був.

- Як?
- Красота!
- Співають добре?
- Красота.
- Грають добре?
- Красота.
- Декорації хороші?
- Красота.
- Словом подобалось?
- Не. Єрунда!

Цирк у Макіївці тріщить від глядачів, що далеко краще, ніж коли б він тріщав без глядачів.

Вночі одного дня ми поверталися з капітальної шахти неподалеку Макіївки. Тачанка мала провезти нас сім верстов. Ми виїхали в степ, і картина безумної краси вразила нас: стало сонце, завмерли степи і ще гірше від сорому вниз похилося столочене жито.

Стало сонце десь по тому боці планети, завмерли степи й їх мовчання порушувалося тільки чавканням глини під колесами тачанки. Столоченого жита, правда, не було, натомість було багато болота. І лінія ліхтарів, протягнена до Макіївки, відбивалася в болоті, як світло маяка в воді. Колеса нашої тачанки хутко стали подібні до автомобільних, стільки грязюки налипло на них. Коні стали. Нам довелося злізти з тачанки, і горішній шар болота, що трохи підмерз, дав нам змогу порівнюючи вільно йти по землі. Ми повернулися до клубу.

Донбас не має шляхів. Ще не має. І от восени й на весні, а також після великого дощу його шляхи стають непрохідні. Донбас перетворюється на одну суцільну калюжу, болотяні хвилі перекочуються через шосе, напірають на заводи, на

будинки, що стирчать догори, мов невеличкі острівки підчас зливи.

Мокра Сахара стає тоді з Донбасу.

Підчас численних наших поїздок кіньми нас найбільше вражала відсутність ґрунту під ногами. Це просто лякало. Камінці під колесами, що відштовхували тачанку від себе—це була точка опертя, це був „ґрунт під ногами“, але, коли тачанка ниряла з шосе в безодню, заповнену мокрою, податливою глиною — тоді ставало лячно, лячно, як серед справжнього болота, де немає точки опертя.

Ми повернулися до копальні й вирішили йти до Макіївки залізничною колією. П'ятдесят кроків з клюбу до колії — рівно п'ятдесят витягань калош з рідкого болота. Нарешті ми опинилися на твердому — на шпалах.

Колією треба було йти дванадцять верстов. Ми йшли мовчки й роздивлялися навкруги.

Серед болотяних океанів не вгавало бурхливе життя.

Місяць біг за нами й слідкував за кожним нашим кроком, але крім нього з обох боків колії — слідом ішли вогні заводу. Спереду щось гуло. Ми так і не дізналися, що гуло. Але на сто метрів від колії світилася якась установка й гула електричними струмами.

Вогні слідкували за нами й здригалися з кожним нашим кроком.

Ми йшли, орієнтуючись на центр заводу. Коли б це ми йшли, приміром, у культурному Донбасі, тобто в Києві (=культура без Донбасу), орієнтуючися на індустріальну гордість Києва, то нам дуже легко було б, скажімо, підійти до воріт якогось Гретера, заводика на тисячу — дві робітників. Але тут — ми розгубилися, підійшовши до Макіївки: обрій був увесь у вогнях. Центру не

було. Був поспільний вогонь, що взяв нас у коло.

Центр був усюди, і ми не знали, куди йти. Ми йшли на вогні вперед, ішли кількадесять хвилин, потім змінювали напрямок — вогні були всюди й усюди була загорожа, через яку ми не ризикували перелазити, пам'ятаючи за вартових, що охороняли завод.

Ми блукали цвинтарем, блукали вулицями, залізничними колями, що йшли звідусюди й на всі напрямки, нарешті ми опинилися в центрі, але побачили на чотири боки стільки ж центрів.

Урятував цирк. Цирк прислужився футуристам, його друзям. Ми хутко знайшли потрібний нам напрямок і дочували додому.

Товариші індустріяльні поети м. Києва!

Пам'ятайте, що Червонопрапорний завод і Ленінська Кузня—верх вашої індустріальної фантазії—це тільки невеличкі підприємства, це кустарні майстерні проти Макіївського металозаводу!

З Макіївки ми поїхали до Сталіного. Двадцять кілометрів, за які візник узяв шістдесят карбованців під ризиком повної амортизації коней і фаєтону. Це був наш десятий рейс кіньми на далеку відстань і ми могли вже підбити певні підсумки нашим подорожнім вражінням.

Донбас будується по черзі. На дорозі ми бачимо робітничі селища. Невеличкі котеджі на один або на два поверхи, складені з великого каміння, стоять десятками й сотнями біля більших заводів і копалень. Вони коштують 6—8 тисяч карб., і шахтар або металіст має на них кредит на 49 років, протягом яких він має повернути державі витрачені на будинки кошти. Котеджі вкрито

сірою черепицею, їхні гострі дахи з шпильями антен стремлять угору, „як велетенські клістирні рури до голих задів херумів“. (Це — з Анатолія Франса. Мусимо взяти на увагу, що хороше житло для шахтаря — це теж міцний спосіб антирелігійної агітації. Проте, не можна підтримувати ідеї будувати саме котеджі на одну родину — замість великих будинків з усупільненими функціями).

Іноді навіть тяжко знайти межі робітничому селищу — таке воно велике.

Робселища будується в Донбасі пачками. Цю роботу треба провести в першу чергу, і її вже проведено, принаймні там, де ми були.

Першу чергу зроблено. Другої — ще ні, а це означає, що від одного котеджу до другого треба йти в тому ж таки болоті.

Друга черга чекає на виконання. Це шляхи.

Донбас у будинках, Донбас у нових машинах, але Донбас без шляхів — усе це вельми нагадує споруду, ще недороблену, споруду, де вже є стіни, але немає вікон і даху. Дух будівництва в реальному вигляді пахощів тиньку, битого каміння — носить над Донбасом. Через п'ять років тут можна буде їздити чепурненькими машинами „Амо“ або Новгородського автозаводу, що за ці п'ять років уже буде збудований.

Покищо ж — по болоту похмуро ходять робітники у „калошах ім. Донбасу“, калошах спеціального виробництва, що закривають гумою майже половину ноги. Це вже скорше гумові чоботи ніж калоші.

В одному місці ми загрузли. Довелося вилазити з фаєтону, пройти чверть кілометра. Наші калоші довелося нести в руках, бо вони заважали нам іти, а коли ми сідали на візників, то у Семенка плями болота були навіть на капелюсі.

Ми їхали далі — ламалися ресори, перехилилися фаетони, лаялися візники, — це там, де за кілька років авто шуткуючи проїздитиме трьохгодинний шлях за п'ятнадцять хвилин.

Нас було шестеро. Шлях відібрав у нас корисного часу вісімнадцять годин 30 хвилин. Скільки корисного часу сховано в глиняному масиві донбаських шляхів? Цей час можна виміряти Дніпрельстанами.

Ми приїхали до Сталіного. Перший погляд на нього нас розчарував. Навіть не хати, якісь халабуди серед річок глини. І перехожі стають по коліна в болоті, коли повз них проїздить екіпаж.

Наш супутник дивиться на нас і каже:

— Та хіба це Сталіне? Це ж Юзівка. Сталіне буде за квартал.

За квартал ми побачили Сталіне. Ми виїхали на велику вулицю великого міста, вулицю сірих шклянобетонових будинків.

Сталіне — це місто, що будується наново. І це — дуже добре, тому що його можна плянувати, не дуже рахуючися із старими будинками. Покищо збудовано одну вулицю, вірніше доповнено її може більш, ніж на половину новими будинками. Тут розміщено парком, виконком, профраду, готель, наросвіту, редакції й друкарні двох газет — усе сконцентровано в одному місці, і це дуже раціонально. На цій же вулиці прокладено трамвай, що сполучає сталінський металозавод з залізничною станцією на відстань кількох кілометрів. Трамвай наповняє серця сталінських батьків міста водночас гордістю й розпачем: трамвай — це одразу і культура і, основний нищитель електроенергії, що її в недостатній кількості виробляє сталінська електростанція. Отже, коли трам іде вулицею, часто гасне електрика в навколишніх будинках —

це трамвай диктаторськи відбирає енергію, потрібну для пересування. Трамвай іде містом по волі — частину енергії відбирають будинки. Електрика іноді гасне, і темрява застигає вас із шклянкою чаю в руці. Тоді доводиться факіроподібно сидіти, чекаючи, поки проїде трам, і електростанція переборере раптове недоелектрів'я. Але поза містом інша магістраля годує трам, — там він іде швидше.

Насупроти готелю стоїть кіно — краще й більше з усіх, які мені доводилося бачити. Кіно ввечері беруть в облогу всі молоді робітники сталінського заводу й добра половина міських хлопців.

У Сталіному вже щось із 150.000 мешканців. Це — радянське Чикаго, так швидко воно зростає.

Я розповів уже напочатку, як ходять по вулицях сталінські мешканці.

Сталіне — веселе місто. Кіно, клуби, театри — функціонують у ньому якнайкраще.

Так, у Сталіному є ще й авто. Перший, що його ми побачили, урочисто переїхав собаку перед нашими очима, ніби підтверджуючи, що він нічим не відрізняється від його столичних камерадів.

Ми пішли на Сталінський завод. Обгороджений з усіх боків, він являв собою справжню індустрію фортецю. Ми довго чекали, перш ніж дістали перепустки. Вони були за двома підписами, й на них точно було відзначено з якої й до якої години ми можемо бути на заводі. А Сотникові дали дозвіл зрєбити 20 фото з окремих виробничих моментів на заводі, за умовою неґативи показати у ДПУ.

Охоронник на воротях уважно передивився нас і перепустки, і ми пройшли всередину.

Віддалік стояли домни. Поблизу ж я побачив свого старого знайомого: новий, напівзбудований

цех заводу. Недавно у „Всесвіті“ була кореспонденція про цей завод і фото нового цеху. Добридень, товаришу!

Ми пройшли двором, з обох боків на нас наїжджали паротяги, „кукушки“, повз нас провозили вагонетки з рудою, металом і вугіллям. Ліворуч гув гудок, праворуч свистів газ, просто били в залізну рейку, а ззаду шумів поїзд. До мене нахилився т. Савич, завкультвідділом фабзавкому й щось сказав, але я почув тільки його дихання.

Я хотів би привести сюди якогось автора вірша про сталевих тенорів і вогненні крила, я б схопив його за горлянку й тряс, доки б він попрохав вибачення за свої вірші.

Завод гуркотів усіма цехами, і навіть зараз я чую його гуд. Наростання гуду в одному місці раптово поєднувалося з затихаючим шипінням пари в другому. Раптом з двох боків загупали молоти, загупали, відстаючи на чверть такту один від одного, і це створило ритм синкоп. Негайно ж він змінився на такти паротягу, і в той же час почала збільшуватися сила звуків з сусіднього цеху, і водночас десь в іншому місці голосно позіхнув якийсь паровий казан після кінця роботи.

Ми йшли, засліплені гудом. Спустилися до газозового цеху. Тут з-під землі, з печей пашіло полум'я, як з величезного примуса. Робітники бігали, нахилиючися під язиками його, спритно лавіруючи між полум'ям, як між металевими балками.

Газ у товстезних трубах ішов до домни.

Мартенівський цех. Власне, два цехи.

Мартени виробляють з чавуну крицю. Це — низка печей, де в температурі щось коло 3000° топиться чавун і стає крицею.

Криця горить у топках і сяє зверх - білим світом. Дивитись на нього не можна, і всі робітники

ходять у фіялкових окулярах. Подивитись на крицю крізь фіялкові окуляри: сталава юшка кипить як суп, і нові шматки чавуну перекидаються в цьому супі, як картопля.

Перший цех — старий і ще недосконалий. Тут подають чавун у топку просто лопатою. Цех стоїть на вільному повітрі, і робітник з лопатою підбігає до дверцят мартену, де 3000°, вкидає метал і відбігає назад, у звичайну температуру, де вітрець, а часом і дощик.

Мартен — велетенський резервуар криці — ліниво кипить, і навколо настирливі й невгомні робітники. Тут — кожен рух розмірено й кожний невірний рух — ганебне головотество, через це й говорять тут робітники між собою енергійним матом, коротенькими, але складної архітектури, вигуками. Інакше — не можна. З мартену беруть пробу. На довгій рейці прикріплено металеву шклянку. Нею набирають крицю, вона розпліскується іскрами навколо (вигідний момент для естета), і майстер говорить своє авторитетне слово з приводу якості криці.

Ми пройшли до другого мартенівського цеху. Довжелезний будинок без стін, на кілька поверхів. Мартени не вкопано в землю, вони здіймаються вгору, і ряд дахів закриває їх від негоди. Ми пройшли на другий поверх. З обох боків стояли споруди, ішов дим, ішов газ і йшов дощ. Я не знаю, чи він ішов з неба, чи це крапало звідкись згори. Тут не видно неба, тут не видно даху.

Робітників тут звільнено від подавання металу до мартену. Замість них тут працює одна рука — металева; у згині її зроблено будку, де сидить її керівник. Його очі й мозок замінюють моторний центр нервової системи й мозку, що мав би керувати цією рукою.

Руку зігнуто в лікті на дев'яносто градусів. Вона ходить взад і вперед, прикріплена на рейці вгорі. От вона від мартену зробила поворот на 180 градусів. Вона тримає порожній сталевий ящик. Поклала його на стійку, взяла поруч другий, навантажений чавуном, взяла двома пальцями, повернулася з ним до дверцят мартену, спокійно й не лякаючись, не плюючи на обпалені пальці, вставила ящик у пекло, меланхолійно й методично перекинула його, повернула ящик, вилізла з дверцят. Знову поворот — 180°, рука кладе ящик назад і бере новий.

Нас попередили, що зараз вилитимуть крицю. Почалася підготовка процедури.

Частина даху на наших очах поповзла з кінця цеху до його середини. Виявилось, що це 75-тонний під'ємний кран, у формі тире, що опирається скрайніми частинами на стіни цеху. У центрі тире влаштовано будку для крановода, а на кран нацеплено пухир на чотири тисячі пудів криці.

Робітники почали нервуватися. Гомін пробивався навіть крізь гуд машин. Нарешті стало тихо: на капітанський місток мартену вийшов майстер.

Поглядом адмірала він озирнувся навколо, лайнув і робітників, і крановода для проформи й віддав наказ: пускати ляву.

Відкрили дверцятка, усередині мартену загарчало й лява з посвистом ринула в пухир. Ми дивилися на неї спочатку незахищеними очима. Дивитися було жахно, тоді крізь фіялкові окуляри ми побачили струмінь найтвердішого продукту. Струмінь клекотів. Хутко він наповнив собою пухир і почав литися через його краї.

Майстер зробив два-три розпорядження, і робітники почали кидати в пухир пісок, щоб не дати криці розпліскуватися. Пісок моментально

розтоплювався, розчинявся, і вибухав, але все нові його порції зробили своє. Мартен випорожнився, і кран посунув до резервуарів. Кільканадцять робітників узяли його в коло й уважно стежили за кожним рухом пухиря.

От він підійшов до резервуару. Відкрито сфінктер крицевого пухиря — спочатку каскад бризок, і одчайдушна братва в брезентовому прозодязі тікає на всі боки. Полилася криця в резервуар — вони знову тут і стежать за струменем.

Криця наповняє резервуар, що сполучений з кількадесятьма формами для крицевих бовванок, їх середина одразу починає світитись червоним.

Рік тому, розповідають нам, один робітник стратив собі життя, кинувшись у крицю. Він перетворився у пару, ледве торкнувшись її поверхні. Він вибухнув мильним пухирем.

От що таке мартен.

Мартени працюють день і ніч, 24 години на добу. Їх не можна зупиняти. Мартени дають темп нашого будівництва.

З мартенів ми пішли просто до домен.

Тут теж якраз починалося витоплювання чавуну.

Вагонетки з рудою бігали вгору й насипали руду в домну.

Внизу швидко й діловито біг чавун просто по піску, запливаючи в піщані влоговинки й застигаючи там. Це було щось на зразок невеличкого городу або оранжерійки з початковою температурою щось понад півтори тисячі градусів.

Днів за три, коли ми знову проходили повз доменний цех, ми бачили, як робітники скидали твердий чавун з улоговинок просто на плятформи вантажного поїзду.

Завод омиває з одного боку річка Калка. Та сама, що на ній у надцятому сторіччі Батий

бився з слов'янами. Історичну річку нині фаєтони переїзять вброд: біля заводу вона завалена жу-желлю. Жужель виливають на узбережжя річки, і тут довгі години вона стигне й поночі світить на кілька верстов червонуватим кольором першотравневої ілюмінації.

Одного ранку, після кількогодинних турбот, нам пощастило спуститися в шахту підчас роботи.

Шахта ця була не з найбільших. Вона була завглибшки щось із 170 сажнів і їй було далеко до сталінської шахти „Смолянка“, здається, другій у світі по глибині. Шахта ця, розташована поруч заводу, постачала йому безпосередньо вугілля. Це була газова шахта.

Ми уже багато чули попередніми днями про газову небезпеку в деяких шахтах.

Ми знали, що одного дня 1908 р. на теперішній шахті ім. Рикова хтось запалив цигарку, вибухнули гази й загинуло кілька сот чоловіка. Коли ми проїздили повз чорні піраміди шахт, ми відчували характерні пахощі сірководню.

Ми знали, що в шахти заборонено проносити тютюн і сірники, і тих, у кого знайдуть їх нагорі перед спуском підчас трусу, звільняють з роботи з „вовчим квитком“, віддають під суд.

Але ми знали, що шахтарі все ж таки насмілюються палити під землею. Тютюн вони проносять у кишенях, ніби сміття, папір можна випадково знайти в шахті. Лишається дістати вогню. Але як?

Тут на допомогу приходять запльомбована шахтарська лямпка. Вона не має номеру й у разі вона згасла, можна тут таки в шахті, в п'їтьмі, обміняти її на нову.

Шахтар зриває пльомбу, запалює скручену цигарку, кличе до себе кількох вірних друзів, що нікому не розкажуть про злочин. Вони гасять

лямпку, що з неї зірвано пльомбу, й починається процес паління. Це ціла містерія.

Дим цигарки занадто дорога річ під землею, щоб можна було його випускати в повітря. Дим переходить з легенів одного шахтаря до легенів другого простим шляхом: з рота в ріт. Можна думати, що останній курець одержує якусь досить невиразну газовидну суміш. По палінні зіпсовану лямпку обмінюють на запалену. Обмінюють у темряві, де можна й не побачити зірваної пльомби.

Ще й досі є шахтарі несвідомі того, що паління в шахті — ганебний злочин. Такий шахтар вірить своєму нюхові й покладається на нього, вирішаючи, чи можна палити чи небезпечно.

З ними борються: вовчим квитком, бупром, широкою роз'яснювальною кампанією й нарешті новими лямпками системи Вольфа. Ці лямпки вже не пльомбується, а закривається магнетом і, щоб відкрити їх, шахтареві треба пронести в кишені цілу електромагнетну установку потай від контролера.

Небезпека вибуху — перша небезпека й досить реальна, бо під землею в зміні працює по кількості чоловіка, і серед них може знайтися один несвідомий шкідник.

Друга небезпека — клітка, що може впасти за прикладом „Маріїнської“. Ми спустилися вниз „з вітерцем“. Скажу одне, що найприємніше почуття, це коли зупиняється клітка. Коли вона починає гальмувати в повітрі, відчуваєш себе так, ніби ти впав з купола цирку в сітку, що м'яко пружинить під твоєю вагою й підкидає тебе вгору.

Клітка „з вітерцем“ летить швидше, ніж падає вода. Коли проштовхуєшся з нею крізь повітряну

товщу, починаєш розуміти, що повітря має вагу й опір.

Коли злазиш з клітини, тобі на голову падає вода й обдає з ніг до голови. Це, так би мовити, перший душ шахтаря.

Вода — третя небезпека шахти. Іноді з якогось шару може вирватись струмінь води й затопити всі забої й проходки.

Четверта небезпека шахти — обвали. Нашому окові, що звикло до височезних заль соляних копалень, було дивно дивитись на дерев'яну обшивку проходок і на підпірки.

Газ, клітка, вода, обвал — це чотири небезпеки шахти, до яких можна додати ще стільки ж, а з-поміж них велика небезпека бути роздушеним у вузькій проходці, коли їде навантажена вугіллям валка вагонеток. Тяглова сила — коні.

Шахтарі розповідали нам надзвичайні історії про коней.

Кінь у шахті, казали вони, прекрасно розуміє всю небезпеку роботи там. Іноді трапляється так, що колією (в вузькій проходці вміщається тільки одна колія) ідуть назустріч два поїзди: один з вугіллям, другий — порожній. Зупинити навантажений поїзд одразу — неможливо. Тоді коняка, що везе порожні вагонетки, задньою ногою збиває гачка, що ним причеплена її шлія до вагонеток, повертається передом до них, грудьми спиняє їх і в той же час ірже, попереджаючи зустрічну коняку про небезпеку. Так, переказували нам, коні запобігли багатьом катастрофам. Я не бачив цього на власні очі, але подібні оповідання показують умови роботи в шахтах.

Одягнені в шахтарські костюми, обшукані охроною, з шахтарськими лямпами Вольфа, обліті допіру водою, — ми пішли до місця роботи. Туди

треба було йти під землею щось два з половиною кілометри. Перша несподіванка, яка зустріла нас у шахті — це двері. Двері влаштовано на випадок вибуху, щоб небезпечна зона могла бути ізольована від усієї території шахти.

Протяги в шахті надзвичайно сильні, двері закупорено майже герметично. Відкривати їх було так само тяжко, як, мабуть, Гео Шкурупієві відкривати „Двері в день“ на 10 аркушах друку.

Ми відкрили перші двері. Забачивши лямпки, нас зраділо запитали. „Що, це вже зміна?“ і зажурились, коли ми відповіли негативно.

Шахтар під землею втрачає почуття часу. Робота для нього там, під вантажем небезпек і під сотнями метрів землі, вимірюється тільки відчуттям виснаженості.

Шахтар оскаженіло працює, злісно свистить коням, захлинається в вугільному пилу. Він — справді людина, яку життя приперчило.

Порядно втопившись, ми пройшли до забою. По дорозі ми проходили повз газоловки, де скупчується газ; стукались головами (а надто я, маючи 186 см. росту) об скріпи; йшли зігнуті, бо стеля була низька й наші голови рятував тільки папір, завтовшки з „Літ'ярмарок“, підкладений під наші картузи. Але я такої думки, що найнадійніше було б покласти в картуза другий том „Історії української літератури“ В. Коряка, книжку великого формату й прекрасного паперу.

Ми прийшли до забою й тут зрозуміли, що таке праця шахтаря.

Забой — шар вугілля, заввишки 60—70 і т. д. сантим. Він розлігся на кількадесят метрів у ширину й довжину. Стелю забою нашвидку підпирано дошками й стояками, щоб руда не обвалася.

Ми полізли в забой. Навіть рачки не можна було повзти в ньому, довелося повзти на животі. Вугільний пил продирався в ніздрі, лікті й коліна, все тіло подряпане об гострі уламки вугілля. Спереду блиснув масний шар вугілля.

Так працює забойник. Працює шість годин, відбиваючи шматки вугілля.

У цьому ж забої ми побачили працю саночника. Саночник, прикутий ланцюгом до ящика без коліс, розміром приблизно 100×75 см., тягає його протягом шістьох годин взад і вперед ці кілька десят метрів.

Ми вилізли з забою й сіли відпочити в його початку. Вгорі щось стало потріскувати. Штайгер, що був з нами, подивився вгору й порадив нам пересісти: мовляв, може обвалитися руда. Ми одійшли вбік і подумали: а як почувують себе забойники й саночники, знаючи, що щохвилини руда може завалитися, і вони лишаться може на кілька днів по той бік обвалу?

Роботу шахтарів можна поліпшити тільки за рахунок механізації шахт. Через це уряд тепер, поруч з цією роботою, всіляко поліпшує робітничі побути нагорі.

Я вже писав про палаци культури серед болота. Мушу додати, що шахтарі мають тепер такі гуртожитки, які задовольняють навіть буркунів—дідів шахтарських.

Тут — просторі кімнати, чисте повітря, хороші ліжка.

Робиться все, щоб поліпшити життя шахтареві, поки на зміну йому прийде машина.

Ми, шість футуристів, прийшли на засідання комосередку мартенівського цеху. Прочитали вірші

про збір брухту й інші, які вчора, як „не поетичні“, забракувала на виступі інтелігентська аудиторія.

Обговорення не було, бо ми потрапили на засідання спеціального призначення — тут обговорювали питання про збір брухту на території Сталінського заводу.

Натомість добра половина ораторів посилалися на вірш Вера „Перетоп“, тут зачитаний. Вірш допоміг їм точно сформулювати свої думки. Тут ми бачили високу свідомість робітника й повне розуміння завдань соціалістичного будівництва, що стоять перед нами.

Коли б нам треба було сказати щось від себе робітникам, ми сказали б таке:

— Металісте, стій на варті важкої індустрії!
Вдосконаленими машинами будуй машини!

— Шахтарю, сціп зуби! Врубайся кайлом у вугілля! Металіст за п'ять років дасть машин на 75% шахт і тебе перекинуть наглядцем до покірливого раба — машини.

Донбас на півдорозі до соціалізму.

Швидше крок!

V. 1929.

СІМ ГОДИН У ПОВІТРІ

Мені сором писати цей репортаж про сім годин, що я їх провів у повітрі на аероплянні К-4 між Харковом та Тифлісом.

Соромно тому, що днями я прочитав спогади хронікера харківської губерніяльної преси 1869 року, часів відкриття першої харківської залізниці. Смішно було читати, як репортер захлюбуючись писав про нечувану швидкість поїзду (щось коло 20 верст на годину), про те, що безперечно поїзд—це серйозна загроза „поштовим перевозкам“ (кіньми), про те, як навколишні селяни христилися, бачачи поїзд, як коні намагалися перегнати паротяг, але той легко лишав їх ззаду й „гордо обдавал наглецов паром“ і т. д.

Я знаю, що за 10 років смішно буде читати й мої спогади про переліт за 7 годин Харків—Тифліс, і що за десять років жахатимуться, що на це доводилося витратити цілих сім годин, отже 420 хвилин і—що ще жахливіше—25200 секунд. На землі день відо дня все робиться швидше, і час уже подумати про заведення метричної системи часу, запровадивши в добі децетемпо, сантитемпо й мілітемпо. Треба, щоб доба мала 100 годин, а про те, щоб це були нинішні сто годин—дбає сам час соціялістичного будівництва.

Наш винахід—швидкість. Але аероплян практично показав, у чому полягає цей винахід і я

пишу ці рядки з величезною повагою до мотора на 440 кінських сил і до конструкції літака. Мені довелося роботи рейс Харків — Ростов, Кутаїс — Тифліс аероплянном, а потім повторювати їх поїздом і я зрозумів, у чому полягає секрет аеропляну. Це секрет десяткової ваги, перенесений на простір.

На десяткову вагу кладеться одне кіло, на важель кладеться десять кіло вантажу. Прилад урівноважує співвідношення 1 : 10.

Година перельоту Кутаїс—Тифліс і десять годин залізницею,—це теж саме співвідношення. Ми обкрадаємо вічність—це так, і сумно було дивитися з вікна вагону, з якою дурною чесністю поїзд долає кілометр за кілометром. Так робітник заводу дивиться на кустаря.

У поїзді відчувається швидкість, але ж то швидкість кущів, телеграфних стовпів, що стоять обабіч дороги. З вікна аероплянної кабіни видно тінь аеропляна, що ледве посувається по землі, але кожен сантиметр там дорівнюється метрові. В аероплянні не відчувається швидкості й це примітивне, наївне почуття показує, наскільки ще можна прискорювати швидкість польоту. Я знаю, що в майбутньому кожен рейс буде лише стрибком, а не польотом. І я ладен це стверджувати з такою ж категоричністю, з якою Семенко написав своє: „1925 радіо-трам Земля—Марс, або Семенко—ідіот“.

Винаходи й технічні вдосконалення другим своїм кінцем часто боляче б'ють окрему людину. Видобуття кам'яного вугілля спричиняється до смерті багатьох тисяч робітників.

Аероплян несе з собою чимало незручного для людини. Я не кажу тут про порівнюючи великий процент повітряних катастроф, це справа,

яку можна в майбутньому подолати. Але в аероплянні очевидно ніколи не можна буде позбавитися повітряних ям, повітряної хвороби, адського шуму пропелера і т. д.

Стара людина повинна була мати величезні м'язи,—новій це не так і потрібне: машина зробить за неї всю важку роботу. Людина повинна мати міцні м'язи мозку, меткі асоціації, пружні нерви, швидкі думки. І тут робота пілота не відрізняється від роботи письменника-футуриста, від роботи інженера, від роботи технізованого червоноармійця.

І через це, маючи стосунки з літунами, я стежив за їхніми особистими рисами з заздрістю й ревнощами конкурента. Я втішав себе думкою, що пілот, прийшовши до мого редакційного кабінету з віршами, буде почувати себе так само ніяково, як я на аеродромі. З цим почуттям ранком одного літнього дня я приїхав на аеродром Харківського аеропорту. Перед цим я бував на землі, на воді, під землею й під водою, у вогні й під вогнем: артилерійським, рушничним і літературно-критичним. Повітряне хрищення чекало на мене.

На аеродромі я вже потрапив у становище того репортера, що писав про перший харківський поїзд. Довелося чекати на аеро, і ціле товариство розташувалося на траві поруч Харківського аеропорту. Тут були переважно жінки пілотів, що чекали на чоловіків, і серед них ішли розмови, що сповнювали моє серце незваними почуттями.

Це було за тих днів, коли ціни на харчові продукти були різні в різних місцях Радсоюзу. Серед грукоту машин дружини пілотів провадили химерні розмови про полуниці в Ростові, про

персики в Сухумі, і дивно було дивитися на діловіте обличчя жінки, що доводила свої хатньо-господарські смаки серед машин, які, хитаючи крилами, проносилися повз нас, серед шуму пропелерів і вітру техніки.

Одна з жінок допіру відвезла додому корзину персиків, друга докоряла чоловікові, що він побоявся привезти з Ростову смачних полуниць.

— Чого ж ти боявся?—питала вона в нього.— З Ростову привезти! Аджеж це всього якихнебудь нещасні три години! Були б свіжі ще.

Три години з Ростову! Замість шістнадцяти годин у найшвидшому поїзді. Я обережно перепитав дружину літуна про тривалість подорожі.

Вона подивилася на мене, з усмішкою відповіла:—Та що ж, хіба ви сами не знаєте, хіба ви ніколи не літали, чи що?

І коли я відповів негативно, вона подивилася на мене так, як я подивився б на людину, що стала б навдибки перед трамом.

Вона відвернулася від мене й продовжувала докоряти чоловікові і лишила мені змогу міркувати над тим, як з часом старий тип мішочника на буфері вантажного поїзду трансформується, пристосувавшись до зрослої техніки, й перестрибує в кабінку аеропляна.

Лишивши моїх супутників розмовляти про полуницю й повітряну хворобу, я пішов по аеродрому, роздивитись навколо. Насамперед увагу звернула на себе височенна щогла з звичайнісіньким сачком ловити метеликів на ній. Незабаром з'ясувалося й призначення сачка. Спритні аеронавігатори пристосували його ловити вітри, і коли до сачка потрапляв якийсь необачний вітрець і починав з усієї сили видиратися з сачка, б'ючи крилами й нервово дихаючи,—тоді з приміщення

аеропорту виходив аеронавігатор і записував силу й напрям прагнень спійманої здобичі.

Із здобиччю рахувалися, хоч вона й потрапляла на нехитрий прилад аероколекціонера вітрів. Усе, що мало стосунок до вітру, до цієї випадкової й зрадливої гри природи—все це записувалося до гробсбуху аеронавігатора (за гробсбух правив звичайнісінький альбумчик з написом „Poèsie“, і аеронавігатор сумлінно заповняв його, не розмірковуючи над таким фатальним збігом техніки та поезії), все це сумлінно передавалося телефоном до проміжних аеропортів і залежно від запису змінювався вираз на обличчі літуна—людини в шкіряному шоломі, носія перемог техніки.

Людина садовиться в аеро з дюралюмінія, пускає мотор на 300—400 кінських сил, мотор, що весь може стати на невеличкий туалетний стіл, людина керує невеличким аеро, що в нього вкладено на 50000 крб. людської праці й максимум геніяльної вигадки людства, що вже за своє існування проекспериментувало безліч пересувних засобів від воза до аеро,—і така людина почуває себе рабом звичайного, невдосконаленого, архаїчного, наївного вітру! Це—становище, що примушує жахнутися. Мені доводилося багато розмовляти згодом з бортмеханіками про аеромотори й парадоксальність викладеного вище становища ставала для мене все зрозуміліша. Яскраво вималювалися передо мною одночасно і слабкість людини і її колосальна міць.

Аеромотор має приблизно таку саму потужність, як і пересічної сили машина на пароплаві. Той, хто їздив хоч би дніпровськими пароплавами, мав змогу підходити до машинового відділу й милуватися на колосальну міць важелів машини. Певно, всякий жахався з тієї моці, з якою руха-

лися ці важелі, але він презирливо одсунувся б від віконця машинового приміщення, коли б знав, що на аероплянні невеличкий мотор посідає ту ж саму міць.

Невеличкий мотор побудовано надзвичайно складно. Можна сказати, що він майже так само складний, як і організм людини, і це цілком вірно.

Відомо, що медицина до того часу не стане точною наукою, поки вона не зможе цілком пізнати людський організм, поки лабіринт артерій, хаотичні нагромадження клітин, метафізика внутрішньої секреції й кабалістика рефлексів не стануть абеткою та трюїзмами для неї. Через це лікарі часто стають перед людиною в позу пілота, що стоїть перед несправним мотором, і часто літун, бортмеханік, та й конструктор мотора стають у позі негра перед електролямпою, лікаря перед раком, винахідника - творця перед справою власних рук.

Людина дійшла вже становища природи, навіть перевершила її. Вона сконструювала гомункулюса, до того ж такого, що перевершив всі створіння природи, включаючи сюди й слона, на сотні кінських сил.

Але людина не може часом зорієнтуватися в моторі. Т. Кекушев, бортмеханік Укрповітрошляху, розповів мені, що одного разу мотор його літака зупинився в повітрі. Довелося сісти в полі. Через кілька хвилин мотор, що в ньому не було знайдено жодної хиби, знову запрацював, і полетіли далі. Що було з мотором—і досі незрозуміло.

Мотор аеро, що потонув 1929 р. біля Сухуму саме через зупинку мотору,—був цілком справний і нині працює знову на новому аероплянні.

І все ж таки, хоч літун не знає, що чекає на нього з боку мотора, як поводитиметься з аеро вігер—

все ж таки літають і навіть цілком спокійно привозять полуниці з Ростова, і все ж таки це нікого не вражає, і все ж таки всюди, де тільки буде змога, я літатиму аероплянком, а не їздитиму поїздом і іншими варварськими засобами пересування.

Моя подорож з асоціаціями по аеродрому тривала далі. Я підійшов до кількох аеропланів, що стояли поруч. Два з них були ще не остаточно змонтовані й виглядали справжніми гробами цвіркунчика — без крил, вкриті брезентом, ніби захисним покривом гробака.

Нас покликано до канцелярії, зважено, виписано квитки, взято відомості про родичів, що їм має Укрповітрошлях виплатити 5000 крб. у разі нашої смерти від нещасного випадку (прекрасна деталь повітряної подорожі, що якнайкраще настроює пасажира на увесь час летіння й що примушує його в кабіні аеро милуватися Укрповітрошляхом, що піклуватиметься про забезпечення родини небіжчика Ол. Полторацького—брр!). Ви маєте лише час сказати, що особу свою розцінюєте щонайменше в 5 мільйонів крб., начповітростанції запропонує вам застрахуватися в такому разі на цю суму й сплатити страхових 6000 крб., на що ви не згодитесь,—і вам час уже сідати на літака.

У вас відбирають фото-апарат, зброю, передають до рук пакетик з ватою—заткнути вуха, й пакетики з парафінованого паперу—блювати. Ви йдете слідом за командою з трьох чоловіка, що тягне аеро на місце старту.

Аеро—бог простору—презирливо похитується на шасі й ледве не порскає, дивлячись, як повільно незграбно тягнуть його люди. Але коли ви вже влізли в кабінку й пілот з бортмеханіком накричалися:—„Контакт!—Є контакт!—Нема контакту!“ і потім знову—„Контакт! Є контакт!—Нема

контакту!“ і так разів з десять,—тоді аероплян починає рейти. За секунду бортмеханік пускає його майже в усю міць, і аероплян, зарівши, кидається вперед, і трава летить повз кабіну, і вже не можна висунути руку в віконце, бо шар повітря відштовхує її геть, і вже земля стає під аеро не простором, а профілем, і всі горбки на відстані кількох метрів один від одного вишикувалися поруч, і аеро рахує їх десятками. І—а е р о взяв старт!

Хвиля патосу дуже швидко минула, і я відчув, як аероплян набирає височини. Це дуже дивне почуття, ніби вас все вище підтягають мотузками до щогли. Репортерський тренінг примусив мене вихопити бльокнота й дивитися вниз.

Раптом охопило мене почуття звичайности, почуття пасажира, що їде в м'якому вагоні, дивиться на краєвиди, позіхає, снідає, може навіть лузгає насіння.

Пасажири (нас було троє: я, Сотник, якась жінка й собака, отже наш переліт можна було назвати „Троє в одному літакові, нє рахуючи собаки“) відчували себе, видимо, також звичайно. Собака вліз на коліна своїй господині; Сотник, що нічого не робить уперше й що його ніщо не в силі здивувати, куняв від нудьги, а дама розклала біля себе: парафінові лантушки, рушника, м'ятні краплі, якісь таблетки, води в термосі, словом цілий арсенал знаряддів жорстокої й переможної боротьби з повітряною хворобою, і також почувала себе непогано. (Треба додати, що дама так і не захворіла впродовж усього шляху й енергійно висловлювала свій протест проти підурення її адміністрацією Укрповітрошляху).

Усе сприяло моему спостережливому настроєві й я уважно фіксував усе, гідне уваги.

Момент, коли пілот дає т. зв. „висотний газ“ і апарат відривається від землі, проходить непомітно для пасажирів. Лише за хвилину можна помітити, що аеро вже плигнув з землі. Ще за кілька секунд він летить над деревами й ще за хвилину панорама землі стає перед вами в усій новизні, в усій перекональній своїй індивідуальності. Я гарантую, що лише той, хто з аеропляна бачив землю,—лише той має про неї справжню уяву.

Насамперед про відчуття височини з аеропляну. Ще коли аеро піднімається, можна зрозуміти, що ти десь високо, але коли літак узяв височину 2000 метрів,—тоді можна лише зрозуміти височину—відчути її вже не можна. Аероплян летить занадто високо. І через це на землю можна дивитись цілком спокійно. За кілька днів після перельоту мені довелося одвідати ательє Держкінпрому Грузії й пройтися трапом, що був влаштований під дахом ательє щось на височині 25 метрів. Коли я позирнув униз—мені закрутилася голова й треба було великих вольових зусиль примусити себе підійти до борта трапу. З цього висновок, що височінь, як і деякі трунки, впливає лише в невеличких дозах.

Земля одразу ж стає розмальованою шкільною мапою, з зеленими луками, синіми річками, сіро-чорними містами. Вона стає насправді шкільною мапою, бо земля з височини 2000 справді вчить економічної географії, вчить економіки Радянського Союзу.

Тут я насамперед хочу заперечити твердження мого теоретичного колеги, кореспондента німецької буржуазної преси, що перелетів СРСР цепеліном і заявив, що з височини 2000 м. СРСР аніяк не змінився з часів царату. Одночасно до-

ведеться спростувати й моїх справжніх колег, радянських фейлетоністів, що підводили під сумнів можливість ознайомитися з Радсоюзом з височини 2000 м.

З першого ж погляду на землю—зазнає рішучої й остаточної поразки той одвічний погляд на сільську Україну, який у нас виховали поети-занепадники. „Моя омріяна Україна“, „неосяжне золоті ланів“ і т. д.—як виявляється з аеропляну—могли з'явитися лише в наслідок—буквально!—недосконалої поземної точки зору на поле, коли перші ж волошки або колосся жита заслоняють собою перспективу. Я розумію селянського поета-занепадника, що назавжди лишився під владою полів: в його уяві—це ж така суцільна й безмежна штука, що її не сходити за роки.

З аеропляну все це виглядає безконечно меншим, нібито моделює речі, що її не можна вивчити в натуральному вигляді й варт тверезо роздивлятися в умовних масштабах.

І тоді можна побачити, що поля—зовсім не безмежна річ—їх покромсано на велику кількість окремих шматків. Багатопілля, проведене на Україні, тут можна якнайкраще побачити, пошматована земля втрачає суцільність і стає з аеропляну скорше пляцдармом господарчих дій, ніж „золотим полем родючої України“.

Позатим ще одна річ звертає на се беувагу й рішуче заперечує аргументи шановного німецького журналіста: це абсолютна подібність полів до шахової дошки.

На увесь простір між Харковом і першими горами Анапського перевалу, тобто на лінії принаймні в 800 верстов уся земля стоїть перед аеро поспільними чотирьохкутниками різних кольорів. Тут проведено землеустрій. Землю організовано,

але вже не на основах захватницького права, а на рівному розподілі певного простору між селянами ¹⁾).

Землю розліняно і вона працює по черзі—одна дільниця стоїть порожня, друга працює, наливає життєвим соком зерно—сіль землі й реальну основу нашого господарства. Земля виділяє з себе енергію, що примушує мільйони колосинок здійснюватися вгору.

Перша повітряна яма спіткала нас, коли ми потрапили з-над чорного чотирикутника над зелений. З зеленого чотирикутника виділялася енергія—тепло, літак потрапив у смугу цієї енергії, і це струснуло його: він упав на кілька метрів у теплішому, отже розрідженішому повітрі. А ми, що тисячі разів стояли при зеленому полі—вперше відчули, яку міцну енергію виділяє земля з себе.

Земля стояла під нами квадратиками таких джерел енергії, і ми відчули сенс газетних передовиць про урожай.

На велетенському хлібозаводі, що розкинувся під нами—йшла робота. Магістралями, підмагістралями й окремими нитками розповзалися дороги з одного центру по окремих пунктах заводу. Щипочками по дорогах було розсипано корів, корови були маленькі, як кров'яні кульки, вони поверталися артеріями доріг до центру, до села, наситившись травицею, як кров'яні кульки киснем. Прибрані луки стояли в копах і копи темніли на світлому тлі лугу, як екстракт його.

¹⁾ Нагадую, що летів я на початку липня 1929 року ще перед хвилею колективізації. Цього року на дільниці Харків—Москва з аероплану земля має вже зовсім новий вигляд, що мені довелося спостерігати.

Ми летіли над яром. Яр розкинув свої паву-
чині мацки по різних напрямках, він укривав
землю лепрою. Але людина схопила яр за мацки
й оточила їх з усіх боків дошками. Виглядало,
начебто люди заштонали тріщини в матерії землі
дошками, біля яру лежали розкидані дошки—ніби
голки, викинуті з коробки.

З'явилися ліси. Це були досить великі купи
темнозеленої вовни, або зелене волосся землі.
Вірніше — це були квадрати законсервованого
дерева, безперервний конвеєр лісозаводу, де
одна частина являла собою сировину — молоді
деревця, друга півфабрикат, третя готовий про-
дукт—повнокровні, темні загони дерев, готові до
транспортування звідси. Нарешті—світлими пля-
мами зеліли місця, де допіру зрубали ліс.

Згори ми дивувалися, як цей розплянований
ліс, що його господарчому призначенню аж пальці
було знать, міг правити за джерело до мітології.
Які фавни, мавки, лісові духи могли існувати тут,
серед рівних шерег продукту, що тільки й чекав
на використання? Проте, я забув, що й праістор-
ичний нарід, і письменники-анімізатори дивилися
на землю й на ліси зокрема з примітивної до
сміху, дикунської поземної точки погляду.

Аероплян дає якраз саме той патос дистанції,
що він дозволяє бачити явища в потрібн'ї перс-
пективі. Аероплян є насамперед плян від слова
плянувати й поїздка на ньому варта прочитання
книжки про п'ятирічний держплян.

Ми летимо далі. Минуло щось коло півтори
години. Схотілося снідати, і при великому здиво-
ванні дами, що боялася захоріти на повітряну
хворобу, я витягнув бутерброд з шинкою й почав
його їсти. Сотник спав, собака пішов за моїм
прикладом. Попоївши, і я заснув.

Прокинувся я за півгодини, вже на географічний градус південніше.

Починався Донбас.

Донбас став перед нами велетенською дільницею сіро-жовтої землі.

На полях людина ще примушена братися за роботу вроздріб, через це шахова дошка полів нагадує й лахміття. Тут же шар вугілля взято водночас з усіх боків до роботи. В землю вгвинчено заводи, рівними відшліфованими гвинтами. Заводи димлять димарями, здригається земля, поспішають паси поїздів, колеса поїздів крутяться, як справжні коліщатка фабрики „ДОНБАС“. Пульсує господарчий механізм джерела індустріальної енергії.

Терикони породи вивалено біля кожної шахти. Ці гори непотрібу валяються скрізь, як брухт на заводі. Їх оминають поїзди, вулиці. Корисного вугілля не видно— воно спаковане в акуратні коробки вагонів. Вугілля звідси йде безпосередньо до топок заводів, тут видно лише брикети вагонів.

Вода йде у річках повз заводи, як канал штучного зрошення. Кожен завод п'є її, як машина п'є масло. Подекуди трапляються озера—резервуари води, що її наготовила собі людина. Тут заводи так припасовано до природи, що здається, ніби природа акуратно розподілена по виробничих і житлових осередках. Може це так і є: адже скоро можна буде спостерігати Волгодон, що з'єднає дві річки.

З'явилось Артемівське. Це було рівне, чотирьохкутне місто, ретельно розрізане прямокутниками кварталів. Тут був плян, як і всюди на Донбасі.

Ми пролетіли Донбас, я знов заснув, і лише під Ростовом мене збудила сусідка— „Застебніть

пояса“ (Перед посадкою треба застібати гумовий пояс на випадок міцних поштовхів. Тоді гума буде пружинити).

Аероплян облетів навколо аеродрому. Помітив велику літеру „Т“, розкладену на землі, що означає собою місце посадки, пілот виключив мотор і аероплян легесенько стрибнув на землю.

Момент посадки, так само, як і зльоту—найнебезпечніший з усіх моментів. Тут надто легко зачепитися за якийсь горбок і перекинутися, розбившись на смерть. Тому завжди перед посадкою нервово позираєш на землю й хочеш бути далі від неї: адже з височини мініатюрні розміри всього на землі, порівнювані з стійкою крила, заспокоювали тебе.

Коли аеро наближається до землі—відчуваєш, що втратив усяку перспективу—не можна напевно сказати, що під літаком: дерева, кущі чи купки трави.

Земля рухається все скоріше й скоріше, в міру наближення до неї аеропляну. Нарешті вона починає нестися скаженим темпом. Це найнеприємніший момент у льоті. Коли ж апарат черкає об землю, і земля відчувається як субстанція твердості—тоді стає легше на душі. Аеро підскакує вгору, вдруге черкає, нарешті садовиться на землю, і аеро, що допіру нісся рівно по відшліфованому повітрі—починає трусити, як найгірший візник.

Зупинка. У вікно видко начповітростанції, що сигналізує червоним прапором. Зупинка. Ростов.

Ростов—Тихоріцька ми летіли знову полями. Вже було нудно дивитися на звиклі пейзажі, вже набридло скаженіти, спостерігаючи всю дрібно-буржуазну організацію села: хата, навколо неї всі речі, потрібні для одної родини—клуня, двір з

деревами, собака на ланцюгу—істота, що найбільше відчуває на собі систему власницького господарства.

Мозок уже давно наклав на ці пейзажі резолюцію: треба спорт-майдан, масові склепи на борошно, парки, вело-треки, ангари для тракторів. Мозкові вже давно стало зрозумілим, що лише тоді село стане сучасне, коли воно буде так само куритися тракторними колонами, як Донбас куриться заводськими димарями. Око іноді з радістю фіксувало свою увагу на спортмайданах, що вже ніби правили за обов'язковий додаток до кожного села. Око сміялося, бачачи, як розбігаються коні на всі боки, зачувши скрегіт мотору.

Ми сіли в Тихоріцькій і за кілька хвилин вилетіли вперед—до моря, до гір—на Анапу.

Гори стали перед нами величезними могилами похованих гігантів.

Гори стали перед нами складками земної кори, земляними хвилями, земляними склепами, вагітним черевом землі. В горах поховано скарби—залізо, граніт, корисні копалини. На горах лежить вічний сніг—джерело енергії для людства, що однаково вміє використовувати вогонь і воду, землю й мідяні труби.

Ми врзалися в товщу спресованого холодом повітря. Тут літак ішов, вгризаючись у повітря, вгвинчуючись у нього.

Ми перестрибнули першу гору, ніби якусь паршивеньку тумбу—і на наших очах почалася ментальна дезавуація гірської романтики.

Як виявилось, гори романтичні знову таки лише з поземної точки погляду. З землі—вони торка-

ються неба, вони вкриті хмарами, вони височаться здаля неосяжні, і людська фантазія охоче вигадувала про них багато різних легенд. Особливо постаралися М. Ю. Лермонтов і О. С. Пушкін. Коли пролітаєш аеропляном над горами, майже фізично торкаєшся їхніх верхівель руками й—гори не витримують позитивного, реального підходу, лускає одвічна їхня таємниця, як мильна бульбашка, гори стають звичайнісінькими масивами, паками землі, ліс, що їх укриває,—нагадує кучеряшки на голові міщаночки. От і все.

По горах лежить тінь від хмар, що пропливають повз нас.

Хмари—невинні й тихесенькі створіння. Можна схопити хмарку за хвоста, покласти її собі в кишеню, можна пустити її пастися далі на пасовисько. Те, що людина уявляла собі чимсь таємничим—насправді є щонайбільше живий шашлик, що бігає отарами по горах.

Гори цікаві хіба тим, що виявляють „залежність людини від географічних факторів“. Он у гірській розколині стиснулися шматок лісу й аул. Поруч нього, вже на другій горі—другий аул, але до нього 3 хвилини аеропляном, або три доби пішки. І я певен, що жителі цих аулів розмовляють різними мовами, один одного бачать раз на десять років. Кора затиснула їх, а Кавказькі гори спричинилися до того, що на маленькому перешийкові існує 150 окремих мов.

Ми перемахнули гори одним махом, хоч насправді це було 100 верстов і це був найнебезпечніший перегін на всьому шляхові. Тут на 100 верстов ніде не можна сісти в разі зупиниться мотор, а що він може зненацька зупинитися без певної причини, про це вже знають читачі цього репортажу.

Ми вилетіли на море і тут сталася перша пригода: літака струсонувало, в наших легенях не вистачало повітря, раптом літак виправився й ми полетіли далі. За ці дві секунди я встиг лише схопити Сотника за руку й пошкодувати, що це гостре відчуття тривало так недовго.

Нараз з кабіни пілота позирнув бортмеханік. Він подивився на нас, сплюнув, ми махнули йому рукою: мовляв, усе гаразд. Після цього полетіли вже цілком спокійно й сіли в Сочі.

Тут на нас накинувся бортмеханік:—От чорти,—сказав він,—що ж ви сиділи так спокійно? Це ж була смертельна небезпека! Ми потрапили в теплу течію. Це третій випадок у моїй практиці такого падіння, ми пролетіли вниз 200 метрів, я вже думав у море сідати. А ви смієтеся, як дураки!

Звичайно, справа була не в нашій хоробрості. Ми просто не знали, де нас може спіткати небезпека, бо сідали в аероплян з почуттям такої ж святої неписьменности в справах авіаційних, з якою пілот сів би корегувати ліричні вірші з леймою на п'ятій стопі. Ми просто не знали, де на нас чекає небезпека, і це виявилось найбільше підчас останнього нашого перельоту, де ми летіли вже на іншій машині з іншим пілотом, великим чудачком і знаменитим авіатором.

Наш мотор працював уже з переборами—через це ми чекали в Сочі на іншу машину, що прилетіла другого дня.

Другого дня ми о 1/2 на 4-ту ранку були вже на аеродромі.

Ще о четвертій, тобто з запізненням на півгодини, літака не було на аеродромі. Почалися розмови на тему можливої аварії.

Нас заспокоїв начповітростанції: „Та яка там на біса аварія! Це ж N летить. Просто, вирішив він чогось ухилитися від рейсу на кількадесят км., от і все. Він же чудак.

І справді, ще за десять хвилин з'явився літак. Він пролетів навколо всього аеродрому, але не схотів сісти на „Т“. Він сів десь на іншому місці й зупинився якраз перед приміщенням аеропорту. З літака виліз коротенький кремезний чолов'яга й закричав до начповітростанції:

— Агов, Іване, лошаді подано!

Після цього чолов'яга заліз назад і ще за хвилину виліз, винісши на руках напівмертвого пасажира, що подивився навкруги вираченими очима, сказав, ніби деклямував символ віри — „Рожденный ползати, летать не может!“; зідхнув і попросив хутчій відвести його до вбиральні. Як виявилося, він навіть повзти не міг.

Чолов'яга ж зняв шкіряного шолома з голови, привітався й сказав:

— Ну, Іване, я тут працював просто, як машиніст на паротягові—рушій туди, рушій сюди—от тобі й уся механіка. Г'ехх, зникає наше мистецтво!

Чолов'яга подивився на нас поглядом співака, що примушений вигукувати крамові ціни на аукціоні, запросив нас до кабіни й полетів з нами до Сухуму. По дорозі з нами не трапилося нічого несподіваного, вперше за весь шлях не трапилося на дорозі жодної повітряної ями, і вже за п'ятдесят хвилин ми були в Сухумі. Це чолов'яга працював під впливом власних слів про паротяг і схотів привезти нас до Сухуму цілком спокійно.

На Сухумському аеродромі виявилося, що кожух мотора відстає від застібки. Кожух телпався й треба було його чимсь прикріпити до неї. Під

руками не було спеціального штифта. Тоді чоловігя безпорадно озирнувся навкруги, помітив, що на мотор дивиться якась жінка, підійшов до неї, взяв у неї головну шпильку й вставив її замість штифта в застібку. Ми зняли вгору на літакові, що був застібнутий головною шпилькою, чоловігя пустив мотора стартувати не в призначеному напрямкові, а навкоси аеродрому, щоб привітати жінку, що ту шпильку пожертвувала. Він помахав їй рукою, супроводжений вереском усього аеродрому й кокетливо зробив такий віраж, що ми в кабіні ледве не попадали з крісел.

Мій супутник нервово застібнув пояса на кріслі й сказав:— „Тепер тримайся, наш пілот вже прийшов у хороший настрій“.

Ми летіли над морем. Згори море виглядає брудною калюжею, хвиль на ньому зовсім не видно, лише з країв калюжа закочується й обдає берег білою слиною.

Ми пролітали повз жіночий пляж. Наш літак знизився на катастрофічно низький рівень і ми могли бачити купальниць, що розбігалися на всі боки, а наш пілот махав їм рукою й посилав повітряні поцілунки.

Проминувши жіночий пляж, пілот зрозумів, що нічого особливо цікавого далі він не побачить, через це аеро став набирати висоти. Ми вже не могли бачити людей, доріг, ми летіли над хмарами й не знали, що на нас чекає далі—ми лише дивилися на потилицю пілота, і кабіна стала мені нагадувати комфортабельну труну на п'ять осіб...

Раптом з пілотської кабіни скочив до нас бортмеханік. На обличчі його було написано сум, тугу й одчай. Розпатлане волосся доповнювало загальний ансамбль його панічного обличчя.

Ми приготувалися зустрінути смерть мужньо.

Ми простежили за кроками: бортмеханіка, як у Едгара По герой оповідання стежив за рухом маятника. Ми побачили, що бортмеханік гарячково шукав чогось у речах і вирішили, що він дістає нам парашути. Можливо, ми переживаємо останні хвилини життя?

Бортмеханік дістав пальто, одяг його й вийшов назад до себе, лишивши нас абсолютно розгубленими з причини його зденерованого обличчя.

Ми пролітали Сурамський перевал—місце, що іноді по тижню буває закрите хмарами, і тоді зупиняється рух на перегоні Кутаїс-Тифліс.

Аероплян ішов угору, почало хитати й ми поснули. Раптом мотор зупинився й аеро штопором пішов униз. Ми скочили, скільки це дозволяло вертикальне положення літака, я позирнув на своїх товаришів: вперше на світі я побачив такі серйозні обличчя! Аеро зробив кілька вольтів у повітрі, скажено наближаючися до землі, раптом мотор запрацював знову й ми полетіли далі.

Коли ми вже скінчили рейс і почули себе на рівному ґрунті, ми звернулися з запитанням до бортмеханіка:

— Скажіть, товаришу, чого це в вас було таке перелякане обличчя, коли ви вбігли до кабіни?

— Як чого? Та я ж думав, що забув пальто в Ростові. Було б мені тоді від дружини!

Після цієї відповіді ми ризикнули запитати в чолові'яги—що за аварія трапилася з мотором допіру.

Чолов'яга відповів:

— Та чого ж ви, чорти, поснули? Мені ж одному з бортмеханіком противно працювати, коли ви спите!

От що буває з пасажиром літака, коли він летить з пілотом-артистом.

Ми подякували нашому веселому пілотові й почимчикували з Тифліського аеродрому. В вухах шуміло, ноги з насолодою топтали тверду землю.

Проте, ми вже скоштували льоту й однині поїзди, авта, пароплави втратили для нас свою принадність. Ми стали людьми повітря, як майже всі, хто спробував літати.

ПЕРЕСТОРОГА

I

У дні повітряної небезпеки Київ нагадував по-слідовно:

1) Харків (це—щодо нежданого досі бурхливого руху на лінивих Київських вулицях), але на-шпигований авіохемівцями з оранжевими пов'яз-ками.

2) Київ 20-го року (це—в день нападу, бо була в Києві величезна кількість військових).

3) І—коли на майдані пил спадав і наступала вечірніч—то Київ нагадував, мабуть, автомобіль, в якого понад 10 лихтарів, або купку агентів кар-розшуку, що на небі вишукують лихтарями аеро-шніферів, аероблатів та взагалі всякий повітро-шухер.

Це було дуже цікаво, і можна було б на небі вивчати тактику прожекторування, але все зни-щив поетичний репортер із „Пролетарської Прав-ди“, який цю дуже повчальну картину назвав „Горобиною ніччю“.

День нападу. Містом ідуть червоні частини, що відступають за Дніпро—нині таємничу „річку N“.

Вже за кілька день до відступу при Дніпро-вому березі плюскалися понтони: щось подібне до двох клістирних трубок, замкнених і приєдна-

них одна до одної. Зараз вони, мабуть, вишикувалися через Дніпро, але я тепер маю тільки час спостерігати, як вулицею Воровського ідуть загани.

Перед кожною невеличкою частиною—гармоніст. Щось подібне до шотландських салдатів. Гармоніст грає вальс, йому сказано допомагають бубоном: справжня європейська армія.

Але не тільки цією новацією наші частини подібні до європейських. Струнки лави, добірні коні, хороший одяг і—під шоломом—кирпате, але вельми англізоване обличчя українця-червоноармійця. Велика кількість кулеметів.

Коли б закреслити червоні зорі, то це дуже нагадувало б регулярну англійську частину. Але в тому ж і річ, що червоної зорі ніякими силами не закреслити!

Останні вози торохкотять вулицями. Стає тихо й лячно. Небезпека наблизилася так, що її вже не видно й не чути.

Згадую, як поспішав до пункту загон авіохемівців.

Згадую, як гальопували Свердловською кінні міліціонери.

Згадую, як я натягував на руку оранжеву пов'язку.

Це все—перед тривоною, коли ревли сигнали заводів і підголосками—дзвони Володим. собору.

Засюрчали міліціонери, гуркочучи проїхав сигнальний авто з сурмачем, що грав увертюру майбутньої вистави. З партеру підворотниць, на ярусах і бельетажах балконів зібралися глядачі.

На вулицях невмолимі капельдинери з хемзагонів в одну хвилину впоралися з своїм завданням.

На пустому кону київських вулиць zostалися

самі актори, що нетерпляче чекали на драматичну колізію згори.

Так, це була велетенська вистава: тільки гра. Але буває різна гра, різні вистави. День нападу нагадував мені насамперед виставу в французькому театрі напередодні Революції: там по виставі люди з прапорами демонстрували свою волю на вулицях революційного Парижу.

Німою Свердловською збігаю вниз.

Вул. Воровського—порожня. Чи не вперше бачу її такою. Ні, ще була порожня, коли 19-го року летіли вздовж неї денікінські кулі.

Тротуаром, де допіру шпацирували непманки, їхав вершник і кінь його презирливо лишив рудуваті сліди біля якогось магазину.

Біля Виконкому Нова Людина (не „психологічна“ й створена не постановами з'їздів письменників імени Достоевського, а новою військовою технікою), Нова Людина з новою зброєю—вираховувала тиск вітру. Це був низенький укметівець з флюгером на дрючкові; він передавав останні повітряні новини хемзагонівцям, що скупчилися біля нього. Тут було мало від бравади, але більше від школи.

Біля Виконкому хемзагон у протигазях. Протигазі озираються навколо. Однакові гумові пики, шкляні очі здивовано розіп'ялися, як тарілки, схвильовано роздуваються щоки протигазу: це здивоване гумове обличчя—зародок майбутньої свідомости.

Абсолютна тиша, ворога ще немає, але місто приготувалося зустріти його.

—„Фигаро остолбенел. Минуту стоял недвижим, затем собрал свои силы, чтоб броситься на порочного графа Альмавиву“ (Бомарше. Женитьба Фигаро, пер. Курочкина).

Порожня скринька Окрвиконкомівської площі лякає незвичайною порожнечею. Десь співає сурма.

На вулиці так тихо, що коли б не кров, що б'є в скроні, то можна було б заперечувати навіть, що земля рухається навколо сонця.

Моя в'ра в Копернікову теорію, що захиталася була, одразу посилилася біля ОВК: тут не тільки земля оберталася навколо сонця—а й площа йшла обертом, плюс окремі купки віськових ходили вдовж і поперек, плюс начштабу ППО обертася навколо кількох вельми поважних авіахемзірок, серед яких я був маленькою редзірочкою 16 величини. Розгублений стою серед цієї пишноти й разом з тим чую вибух десь біля Адмінвідділу.

Поспішаю на гору, а покищо маю час розглянути костюм авіохемівця, що йде поруч мене.

Уявіть собі, що коли Марс світить червоним світлом, Венера—блакитним, а Вега—жовтим,—то авіохемівська зоря, що допіру відірвалася від свого сузір'я, сполучала в собі всі ці кольори плюс ще багато. Синій костюм було оздоблено оранжевою пов'язкою з червоною стрічкою посередині, малиново-зелені петельки утворювали гаму з сірим протигазом і коричневою кепі, а коли взяти на увагу, що в руках він тримав відерце з протигазрідиною, що протікало, то це була справжня незнана планета, що подорожувала Чумацьким Шляхом.

Будинок Адмінвідділу. Вибух за вибухом, хоч аеро ще не видно.

Авто ВУФКУ з кіно-оператором і кількома дуже поважними персонами у фетрових капелю-

хах: попільниця з одним недокурком і трьома барельєфами.

Оператор старанно перевіряє апарат. Навколо вибухи. Здіймається вгору дим: жовтий, зелений, червоний.

Оператор перевіряє апарат.

Нові вибухи. Метушиться режисер: „Петя, Петя, умоляю! Налєво!“ Оператор перевіряє апарата. „Га?“ Новий вибух. „Спокойно, снимаю“.

5-й пункт. Біля Софії. Тут чимало народу. Усі боязко відходять за пам'ятник Богдана. Підхожу, виявляється, що десь праворуч покладено фугаса, хвилин десять тому. Запалено, дим іде, а вибуху немає. Дим іде, а підійти та подивитись чому не вибухає, всі бояться. Так він і лежить там. Може й з два тижні буде димитись.

Раптом вибухи скінчилися. І вухо поволі починає чути дзиччання десь на небі. Спочатку тихеньке—далеко. Десь з-за Дніпра з'являється перша ескадрилля літаків.

Тоненький козлетон літаків посилюється: нова ескадриля з Петрівки, нова з Січнівки, і кілька ескадриль з'являється з-за Софіївської дзвіниці.

Ми дивимось угору і нас вражає, що літаки вкрили все небо. Вражені й червоноармійці-фугасники: вони дивляться в небо й розгублено перелічують літаків, забувши, що саме тепер час підривати фугас.

Ескадри шикуються на небесному пляцдармі. Хутко вони зникають десь біля Червонопрапорного заводу.

Підривники чесно беруться за свою голосну працю. Місто здригається від вибухів, що вкривають широку Перекопську площу. Аеро вкрили місто отруйними набоями й вони зростають, пух-

нуть—і враз лускають, отруюючи навколо себе сотні метрів площі.

До нашого пункту наближається чудесне авто—ми такого ще не бачили: воно йде нечутно, як велосипед. В авті їде нарком Ворошилов. Нарком оглядає наскок на Київ, він під'їздить до нашого пункту й здіймає руку, відповідаючи на наше вітання.

Угорі стирчить на коні залізний естетизований Богдан, „красива“ прикраса великої площі, що часто заважає рухові авто.

Унизу—К. Е. Ворошилов уважно роздивляється дисльокадію пунктів оборони.

На п'єдесталі Богдан підніс руку з булавою, він тупоче копитами, а тут тихе авто, що не може тупотіти колесами й замість красивого жесту—чесний радянський привіт.

Ззаду наркомового авта—чужоземні військові аташе. Сірі кепі насунуті на лоба, застібнуті пальта. Стиснувши щелепи дивляться просто перед собою. Дивіться, дивіться.

Страшнний вибух під самим носом закордонних аташе. Це стривожений автами, нарешті вибухнув флегматичний фугас. Аташе злякано переглядаються.

Авта поїхали далі.

На обрії з'являються „ворожі“ літаки. Рівним чотирьохкутником ідуть бомбовози: на три мотори, такі великі, що звичайнісінький нищитель може спокійнісінько захватися до кишені пілота, що веде цього бомбовоза.

Нищителі крутяться навколо бомбовозів. Вони навдивовиж легковажні, ці нищителі, тоді як бомбовіз методично й потужно вгвинчується в повітря.

Одна, дві, три ескадри. Ми нарахували понад сотню літаків.

Ескадри продефілювали над містом і зникли. Кінчилися вибухи.

Враз, до отруєної площини підбігають дегазатори. Всі в протиіпритових костюмах, що нагадують костюм водолаза. Прикрашають отруєне місце червоними прапорами—сигналами швидкої перемоги.

Клуби іприту, що несуть з собою смерть,— вони поливають водою. Страшна отрута тепер враз заспокоюється, разом з водою покірливо падає до ніг дегазаторів—безпечно полонена.

Тепер її треба зібрати в цебра й вилити.

Закінчується атака. На вулиці Леніна випущено слабенький розчин хлору. Неймовірний сморід. Болить голова. Це—легеньке нагадування про те, що могло б бути, коли б...

Гасло безпеки. Луснули ґрати, що стримували нарід. Одразу на вулиці повно. Веселий, але нервовий гомін. Так люди йдуть з вистави, що їх пройняла „до печінок“.

II

Знову укрвечірніч. Місто, що ще не відпочило від наскоку вдень,—сьогодні нервовіше, ніж завжди. Київські парки переповнено молоддю.

І знову—Червонопрапорний завод, дзвіниці, пароплави кидають на місто тривожні гудки.

На вулиці лихтарі блищать двома рядами, як гудзики на військовій шинелі. Сюрчать соловейки в червоних кашкетах. Напад. По небі ходять заґони хмар.

На небі заявляється перший „ворожий“ аеро. Він свердлить небо своєю бормашиною. Чесне „червоне“¹⁾ небо дало тріщину й її треба негайно залагодити. То більше, що крізь неї раптом на місто впали одна—дві—три ракети: умовні бомби. Це вже було занадто. З трьох кутів міста засвітилися прожектори й почали ту умовну наволоч вишукувати. Небо спалахувало вогниками прожекторів, ракети сипалися на місто й я раптом згадав костюм авіохемівця, що так вразив мене вдень. Так, тут сполучилися разом усі фарби його одягу.

О, українське небо, половинка жовто-блакитного прапору! Тебе знівечено вщент, і гармати (покищо умовно) запльовують твою шовіністичну красу. Твій сантиментальний вигляд сьогодні одягнуто в військову форму—ракет, літаків, прожекторів.

Прожектори старанно ревізують хмари. Аеро лізе по мобілізованому небі. Раптом літак знайдено.

— Коли літак попадає до прожекторового струменя—авіатор сліпне. Конвульсивні рухи скеровують геть із струменя світла машину. Тут рятує інстинкт—орієнтація на землю не допомагає.

Срібляна штучка тепер уже—не страшний ворог. Аеро тепер—невинна мокриця, якої єдиний порятунок—тікати з перевернутого каменя. Під мовчазний і ввічливий супровід прожекторів тікає аеро до свого табору, лишивши десь на небі не-

¹⁾ Епітет не в розумінні „Красное Солнышко“, „Червоний Клич“, Червоні козаки“, „Червоні потєбніянці“ тощо. Просто літак—„синій“, а наш бік—„червоний“.

величку червону крапку легкої ракети. Це ніби недокурок, що його літун зневажливо повісив на першій ліпшій зірці.

Хвилина тиші примушує мене згадати за свій обов'язок репортера. Я знаю: заспокоюватись передчасно. Незабаром з'являться ще гості. І нові вибухи я чую вже на Ворошилівській вулиці.

Мені треба добігти до пункту поки не згасли ліхтарі. Але вже на півдорозі починає темнішати. Це—ЦЕС виключає світло: маскує Київ.

Місяць тримає неутралітет. Він сховався за хмари й не допомагає ні нам, ні літакам відшукати місто.

Темно так, що враз розумієш можливість закрити очі. Вони тепер ні до чого. Ідеш просто й сам не помічаєш своєї ходи: нема на що орієнтуватися в темряві. Тільки нерівний брук, що підскакує під ногами, запевняє тебе в тому, що ти рухаєшся.

Стає лячно самому. І тільки коли на розі Короленківської та Свердловської до мене зраділий підбігає товариш, що теж мабуть почував себе зле серед темних і безучасних коробок будинків—тільки тоді стає якимось певніше.

Купка нічної сторожі, товариш і я, та безногий гармоніст-старець, що його забули відвезти додому—всі ми ждемо того, що буде.

Важкі масиви хмар звисли над містом. Десь на Сирці запалюється прожектор і освітлює на ближчій хмарі квадратний екран.

Такі ж прожектори з'являються ще в кількох місцях. Небо розподілено на кілька квадратів. Перша рекогносцировка. Небо розрізано „наугад“—ми бачили на небі швидко зникаючі химерні

вісімки, петельки. Проектори побігали по хмарах і стали просто вгору, як кілька бадьорих знаків оклику:

!!! все гаразд!!! все спокійно!!! ми стережемо небо!!!

Аж ось—чути знову бурмотіння нічного злодія. Чи може це тільки почулося? І прожектори скупчуються в одному місці. Екран більшає. Вони грають у квачика на небі. Ні, це фалшива тривога. Певно так?—і прожектори малюють на хмарах знак запитання.

??? все гаразд??? все спокійно??? ми добре стережемо небо???

Ні, все неспокійне.

Прожектори заметушилися. Нашвидку перевіряють небо, раптом розбігаються по кутках і починають послідовно, квадрат по квадраті вивчати його. Тарахкотіння літака чути цілком виразно.

І враз з двох боків два вибухи. Перша порція. Блиснуло світло й я встиг помітити, як здригнулися губи товариша, що стояв поруч мене. Темрява. Новий вибух.

На вулиці заметушилися. До опери пробігли дві сестри—жалібниці: туди, де тепер люди скручуються в кільця від невисловної отрути. Вулицею цокають копита кінного загону.

Напад біля Опері. Чути такі часті вибухи, що рухи моїх сусідів виглядають як у кіно: темно—світло, темно—світло. А посередині грюкіт вибуху.

Враз будинок потойбіч зірвався з місця й просвітив кудись праворуч, зриваючи за собою ка-

міння й фундамент. Я побачив тільки довжелезну чорну його масу, що посунула повз мене.

То був автобус: чорний і темний—будинок стояв на місці.

Прожектори намацали аеро. Тепер усі вони скупчилися біля срібляної машини. На Ленінці торохкотять зенітні кулемети.

Аеро кидає різнокольорові ракети, що означають різні розбори отруєних речовин.

Автобус повертається: він умовно везе умовно отруєних умовними газами. Але в нашій уяві—тут тіла—мої, його, всіх нас.

Пекельна ніч! Фантастична ніч!

Міліціонер націлюється в зрадницьке вікно, де горить гасова лампка. Він спускає курка незарядженої рушниці. Коли б це справді був напад,—винних у демаскуванні міста було б розстріляно. Одной купки світла—досить для бомбардування величезної території міста.

Біля Опері „палає“ будинок „Пролетарської Правди“. Наші мирні кімнати, де ми в запалі обговорювали культурні справи нашої країни, де зав. інформ. Ц. щодня настирливо, методично полемізував з Чемберленом і Бернардом Шоу, де ентузіяст Держпароплавства Ш. щодня деклямував про нові Дніпровські пароплави,—це все в огні, що його перенесли сюди закордонні хижакі.

Шалені вибухи трусять місто. Один по одному летять на порятунок Опері пожежні авта. Пожеж-

нки тримають у руках смолоскипи—символ вогню, що є їх запеклий ворог.

Вибухи нищать місто. Я знаю, що будинок Опері зруйновано, я відчуваю, як тисячі трупів моїх братів поховано під руїнами будинків, я чую, як хвилі іприту тихо й важко підступають до моєї горлянки. Іприт іде мертвим шляхом. Я стискаю руку брата, що вмер поруч зо мною.

Вулицями знову засвітилися лихтарі.

Все спокійно. Будинки цілі. Мій брат поруч мене спокійно поправляє на грудях бляху нічного сторожа. Він сміється й каже:

„Кінчилося. Розходьтєся, граждане“.

Спи спокійно, небо. Спи, місто. Ми виключаємо тебе на деякий час із кола наших спостережень. Чекай на дальші розпорядження, пасивна натура.

Кінцівка.

Тепер, мабуть, треба якийсь вичерпний дуже емоціональний образ. Мабуть, треба скомпромітувати матеріал етикеткою „Горобиної ночі“?

Ні—не треба.

Не треба образів—іконами не боротимешся з повітряним ворогом.

Т р е б а—

Газосховищ

Протигазів

Важкої артилерії

Зенітних кулеметів.

Так—це тільки пересторога. А треба пам'ятати про

ВІЙНУ.

Х. 1928.

КРАСНИЙ ЗВІР

I

Прибилев озирнувся. На візниковій спині скупчувались дощові краплини. Проїздив Петропавловську фортецю. Коняка збочила, нахилила голову, швидко поїхала далі.

На кронверку фортеці стояли дві шибениці. Трупи рухались. Шибениці скрипіли. Під ними ходив вартовий і здригував, коли згори на нього падала краплина дощу.

Прибилев зрозумів, хто були скарані. За хвилину візник поїхав швидше, Прибилев скочив з нього ще за хвилину. Він біг, ковтаючи простір.

Сходи ляжливо верещали, коли Прибилев плигав через три східці. Руки йому були спокійні, коли він тричі подзвонив. Коли йому відчинили, він ступив у напіврозчинені двері, штовхнув їх плечем і вбіг у хату—швидкий, як погана чутка.

Народовольці сиділи давно, вони обговорювали все знову й знову питання терору. Вони не могли вбити царя: в Петропавловці сиділи Пресняков і Кв'ятковський — народовольці. Вбити царя треба було: тоді, — сказав Желябов, — буде революція. Народовольці втомились і не бачили виходу. Тільки Желябов сидів спокійний, як завжди, а в кутку Кібальчич, що допіру висвітлив справу з підготовкою бомб, Кібальчич на шпалерах рисував конструкцію ракети.

Всі озирнулися на гуркіт дверей. Михайлов-скочив, Перовська підвела голову, а олівець Кібальчича нарисовав довгу лінію на шпалерах.

Конспіративна звичка примусила Прибилева говорити тихо. Тільки його брови, що дрижали, показували, як він хвилюється. Він сказав: Преснякова і Кв'ятковського повішено.

Михайлов ударив рукою по столу:

— „Цього разу Олександр не втече від рук терористів“.

На стиснутий кулак Михайлова лягла спокійна, як завжди холодна рука Желябова.

За три місяці на приміському полі замерзлі руки Михайлова встромляли запал у трубку бомби, в трубку невмолимо точну, як воля Кібальчича.

Бомба летіла вгору, падала далеко. Шматки снігу попереджали гуркіт вибуху. Сніг летів угору, як вогненна надія й тяжко падав на землю. На місці вибуху лишилась розворочена земля й розворушений сніг. Ще і ще раз.

В місті, під землею, в підвалі „Сырной лавки Кобозевых“ копали землю. Стримів у темряву блискучий сталевий шнур. Шнур з'єднував динаміт з рукою терориста.

Вгорі вулицею їхала карета. Коли вона, і за нею два їздові козаки, зникла за рогом, з-за стовпа вийшов спостерігач і зробив нотатку: „лютого такого то. Проїздив“.

Перовська відзначила на пляні міста Санкт-тербурґа хрестиком підкоп і за три будинки— хрестиком терористів. Народовольці заволоділи відтинком вулиці й перепускали через цей відтинок карету з царем. Так мисливець перепустить ведмедя повз засідку, щоб удруге вбити його.

Це було першого березня 1881 року.

Геся Гельфман, господарка конспіративної квартири народовольців, сиділа над свічкою й чекала на ранок.

Годинник показував 4.30 ранку. Маятник хитався.

В десять сюди придуть Софія, Желябов, потім Гриневицький. Він не знає іншого шляху крім простого і всяку перепону на своєму шляху він змете, але не обмине.

Потім Михайлов. Він другу ніч не спить. Він блукає по вулицях, і тільки Желябов може примусити його бути слухняним. Ємельянов. Той спокійний. Сміється як завжди.

Софія. Вона залишила своїх батьків і прийшла сюди. Софія справляла на Гесю враження панночки і не сподобалась їй. Але згодом Геся помітила на її лобі зморшки від завжди стулених брів: відтоді Геся почала її поважати.

Желябов. Він був якийсь невловимий. Але він жив у всіх рухах та вчинках народовольців. Він говорив мало, але всі, сидячи біля столу, обличчям були до нього.

Годинник показував 4.45. Маятник хитався: вперед — назад.

Вперед — назад.

Вперед — назад: рука пилкою ріже руру. Кібальчич відрізав шматок металу.

Кібальчич дивиться: біля гранту стоїть народовець: розмазує нітрогліцерин. Якщо нітрогліцерин з ознаками розкладу, треба вскочити, правницею підкласти банку, лівою рукою відкрити грант. Інакше — вибух.

Кібальчич пиляє й розповідає, як кидати бомбу,

як вона вибухне. Метал падає на землю: одрізано. Кібальчич виймає руку з верстату, показує нею, як летітиме бомба, кладе, бере другу, і нею показує перш ніж покласти руку на верстат, як летітимуть уламки набою. Знову його рука ходить: вперед — назад.

Хитається маятник.

Геся ходить вздовж хати. Що буде вдень? Царя вб'ють. А потім? В скрині дві банки з динамітом. Перед смертю — постріл в банку: Гесю не візьмуть живою.

Палац. В покоях спить цар. Біля дверей ходить вартовий. Вперед, назад. Завтра парад. Сьогодні імператор мусить добре спати, щоб завтра не був лютий. Вартовий ходить ледве чутно...

Ходить Геся по кімнаті. Годинник стукає, йому акомпанюють її кроки.

В двері постукали. Вона кинулася до дверей і відімкнула їх. Біля дверей стояла Перовська.

Софія посміхнулася і похитала головою: Геся забула спитати, хто йде. Перовська пройшла до хати, обережно поклала бомбу на стіл і сказала:

— Зараз прийдуть інші. В нас всього два набої. Більш не встигли.

Постукали. Ввійшли двоє. Гриневицький мовчки сів і запалив цигарку. Ємельянов позирнув у вікно, сказав: — Ідуть.

Геся пропустила до кімнати ще двох. Михайлова вона знала раніше. Другий, незнайомий, позирнув на неї, хутко пройшов до кімнати і оглянув набої.

Тепер мав прийти Желябов. Йому було доручено останній удар кинджалом, якби бомби не виконали свого завдання і він мусів був розкидати атентатів на обрані місця.

Перовська підвелась і сказала:

— Ну, це все.

— Як, а Желябов? — спитав Михайлов.

— Я керуватиму всім. Ми обмежимося самими бомбами. Желябова вчора ввечері заарештовано.

Злякані народовольці застигли. Софія ні на хвилину не зупинилася й одразу перейшла до справи. Очі Гриневицькому блиснули: він теж був спокійний і йому сподобалася Софіїна поведінка.

— Желябова не буде. Кинджал діяти не буде. Бомбами треба діяти безпомилково, карету треба підпустити якнайближче, — так говорила Софія.

Рисаков припалював цигарку в Гриневицького, руки йому дрижали, а тому Гриневицький притримав його цигарку своєю рукою.

На сходах почувлися кроки. Геся впустила Кібальчича.

— Всі вже тут? Гаразд! Я приніс ще два набой. — Кібальчич обережно поставив набой на стіл.

На 60 хвилині одинадцятої години з кімнати пішов Ємельянов, за три хвилини Михайлов. Потім вибіг Рисаков: він хотів діяти якнайскоріше, очікування його виснажувало.

Гриневицький підвівся сам. Він взяв бомбу, підняв її вгору, потім спустив. Так зробив Желябов, коли йому доручили діяти кинджалом.

Кібальчич пішов разом з Софією.

З вікна Геся побачила їх. Вони йшли мовчки і швидко. Геся дивилася у вікно; притиснулась лобом до слітнілого шкла й мовчала. Так мати очікує сина, що пішов полювати на ведмедя.

III

Вона рахувала: о 12 вибух. О 12 цар проїде на парад, під колесами карети здригнеться земля. Якщо коні й винесуть вперед карету шаленим галопом — спереду на царя чекають чотири бомби.

Геся дивилася на годинника. Маятник відміряв останні хвилини. Він хитався — із сторони в сторону — ходила Софія. До ганку палацу подали карету. Все йшло так, ніби цар і поліція брали участь у замахові. Зараз карета поїде, щоб її пустили в повітря.

Стрілка наблизилась до дванадцятої години. О 12 Геся примружила очі. Але вона не почула нічого, крім гулу в ушах, рівномірного такання годинника та ударів серця. Маятник хитався й розхитував сумнів у серці Гесі: вперед, назад.

Вперед рушила карета. Перовська дивилась на неї спокійним поглядом мисливця.

Назад рушила карета. Коні сіли на крупі й хрупучи зробили півколо. Софія зупинилася. Широко розкрила очі, зробила кілька кроків уперед і потім хутко пішла назустріч товаришам.

Геся дивилась на годинника. Пів на другу. Цар не поїхав. Бомби не зірвались. Софію, всіх заарештовано. Що робити?

Гриневицький ледве усміхнувся Софії й перейшов на Катерининський канал, за ним пішла решта. Кинджал і підкоп поза ланцюгом ударів! Слава богові, урядовцеві в золотих еполетах ікон!

Маятник хитався рівно й рівномірно. Так хитає головою людина, кажучи: нічого не вийшло.

Софія проходила Катерининським каналом. Зараз мусить проїхати цар. Михайлов не витримав — утік. Гриневицький стояв біля паркану й палив цигарку. Він дивився на брук, почувачи, що каміння на ньому зараз вкриється кров'ю.

З-за рогу почулося цокання копит по торцовому брукові. Карета виїхала.

Геся чекала смерті. Маятник розхитав її спокій. Вона широко розтуленими очима дивилась на вулицю.

ШКЛО ЗДРИГНУЛОСЬ, РОЗКРИЛИСЯ ДВЕРІ.

Другий вдар. 2.18. Маятник зупинився. Геся скочила з підвіконня. Маятник пішов далі.

Першу бомбу кинув Рисаков. Він вихопив її з-під поли й кинув уперед. Бомба перевернулася у повітрі, вдарила в зад коняку, впала на землю. Кінь кинувся вбік.

Крізь вогонь і дим прорисувалися вскинуті копита коня, козак, що падав з передка.

„Цар цілий! Слава богові!“ Карета нахилилась набік, відкрились дверцята й імператор, кахикаючи від їдкого диму, озираючись, вийшов.

Рисаков відчув за спиною чийсь міцні руки.

Імператор підійшов до нього:

— Я цілий! Слава богові! Але ти!..

— Чи слава ще богові?! — Рисаков блиснув очима.

Ланцюг мисливців наближався. Гриневицький ішов спереду, ішов просто, проштовхувався крізь натовп, що збігався.

Ловлячи історичний момент, офіцер з еполетами полковника зліз з візника, запропонував цареві сісти. Міщани й поліція розпихували нашвидку людей, говорили голосно, щоб цар чув. Рисакова тримали восьмеро.

Гриневицький наблизився до царя. Три кроки, два — дві лінії сходились. Цар позирнув на Гриневицького. Він наблизив до нього голову й його очі розширилися. Гриневицький підніс бомбу вгору, важко спустив вниз — між собою та царем. На повітря злетіли звої диму, сніг, шматки одягу. Цар лежав на землі. Блускучий сурдут царя переходив у скривавлені ноги, ноги лежали на скривавленому брукові, на розвороченій землі, на розворушеному снігові.

Ємельянов підбіг для третього удару. Побачив — кінець. Імператор гарчав і хропів. Гриневицького врятувати було неможливо. І Ємельянов допоміг скинути тіло самодержця на сани — так мисливець кидає на розвальні застріленого звіра.

IV

Вулиця була спокійна. Після вибухів вулиця не здригнулась так, як струсонувось у серці Гесі. Лише озирнувся перехожий та причинив двері крамар. Люди йшли, звичайні й поринулі в свої думки. На дворі гралась хлоп'ята. Очевидно, вони імітували шум вибуху: відстовбурчували щоки, сідали рачки, широко розкривали рота — Геся не чула їхніх вигуків.

На натовп, що взяв у коло місце вибуху, з гвинтівками на перевагу йшли салдати. Натовп одійшов: передні розбігались на всі боки, задні поволі рачкували. Салдати оточили місце, де було настовбурчене, вкрите кров'ю каміння, розворушена земля, сніг.

Вулиця озирнулась. З-за рогу вилетіла коляска. Кучер хитався й бив коні. Він не оминав перешкод і їхав серединою бруку. У колясці стояв офіцер і кричав, махаючи руками. Кашкет упав йому з голови й лишився лежати на брукові. Офіцер поїхав далі. Натовп побіг за візником. Геся слухала, але не почувала нічого — лише бій годинника.

Гриневицького підняли за руки й ноги. Перебита уламком набою, його нога крутилась на м'ясах. Рисакова штовхнули в карету й повезли геть.

До воріт Гесіного будинку підійшов городовик. Геся стиснула держало револьвера. Зараз — смерть. Городовик подзвонив, викликав двірника. Двірник змахнув руками, ввійшов до будинку.

Геся рахувала хвилини. Хвилину він піднімається нагору. Постукає. Тоді треба буде вкинути папери до печі. Три хвилини стукатиме — папери палатимуть. Коли почне ламати двері — постріл у динаміт. Гесю не візьмуть живою.

Двірник вийшов назад. Він виніс довге ратище, поклав його на землю й завовтузився в під'їзді. Городовик подивився й пішов. Геся пустила держака револьвера й тільки тоді відчула біль у руці.

Двірник прочистив у пішомуді засмічений отвір для прапора, скинув ногою сміття на брук, узяв ратище й виніс на вулицю. Прапор був чорний. — Царя страчено! — А що з Софією, Гриневицьким, Рисаковим? Що робити далі?

Вибухи виснажили Софію. Що робити далі? Софія підійшла до місця вибухів. Крізь натовп нічого не можна було помітити. Салдат відштовхував Софію й вона пішла.

Гриневицький лежав на койці й хропів. Біля нього порався лікар. Кінськими дозами камфори намагався повернути йому притомність. Гриневицькому похолоднішали руки й губи. Він зідхнув. Жандар злісно зім'яв чистий аркушик протоколу й написав на другому: „преступник скончался, не открыв звания“.

Рисакова втягнули до камери. Він упав на койку безвільною, важкою купою м'яса.

Геся не могла відійти від вікна. Перехожі здаля здавались їй подібними до Софії, Гриневицького, Кібальчича. Вона прислухалась до кроків тих, що йшли сходами й дрижала, коли кроки чулись біля її дверей.

З-за рогу з'явився Саблін. Геся зрозуміла, що зараз вона про все дізнається. Саблін, Гесін офіційний чоловік, що жив разом із нею, сьогодні не ночував удома. Він ходив усю ніч по вулицях.

Геся впустила Сабліна. Він швидко ввійшов, кинув їй, сказав:— Убито. Котика й Ніколая заарештовано. Де Софія— не знаю. Котика тяжко поранено.— Саблін вийняв з кишені видруковану проклямацію. Там було сказано, що царя забила „Народня Воля“.

— Ну,— сказав він,— а тепер смерть.

Геся підтакнула. З-за ради крови царя можна було віддати свою.

Руки Рисакову безпорадно бовтались, коли він ішов коридором. Рисакова викликали на допит. Його крокам— нерівним і важким— вторив камінний тупіт конвоїрів.

Геся палила в грубці папери. Вона стежила за аркушиками, що спалахували й зникали. Одна по одній зникали таємниці,

Рисаков відповідав на запитання. Він почув слова прокурора „чистосердне каяття“ й на ці слова намотував: факти, ймення, числа. Він бачив смерть. Смерть лежала на ньому важким вантажем таємниць. Звільняючись від них, він кидав на важелі чистосердного каяття все більше й більше відомостей.

Жандарський полковник нахилився до нього й запитав його про щось вельми важливе. Почув відповідь і надав наказ поручникові. Рисаков позирнув у слід жандару, що швидко вийшов з кімнати. Краплини поту, що сповзали по його обличчю, надали йому певности в тому, що інакше бути не може.

Геся палила останні папери. Вони палали.

Наввипередки одягались салдати, стукали гвинтівками. Вишикувались у дворі, вийшли.

Саблін відкрив скриню, витяг банки з динамітом.

— Гесю,— сказав він.— Тепер треба піти звідси.

Підемо якнайшвидше. Ти бери одну, й я візьму...

Жандар позирнув на № будинку. Він звернувся до прокурора.

— Наступний будинок, ваше високороддя.

Геся зупинила Сабліна.

— Почекай, я подивлюсь, чи нема часом кого на вулиці.

Вона подивилась у вікно й схопила Сабліна за руку:

— Дивись!

З-за синьої мряки на золоте коло освітленого під'їзду вийшла купка людей. Геся почула, як чоботи затупотіли сходами.

Геся працювала, як механізм: поставила банки на стіл, взяла револьвер. Коли почнуть ламати двері — вона стрелить на динаміт.

У двері тихо постукали. Саблін підбіг до грубки й став бити коцюбою по попелу від паперів. Загавкав дзвоник! За дверима почули рух. Саблін підбіг до дверей, для чогось спитав за звичкою:

— Хто там?

— Прокурор і жандари.

Одразу після цього в двері почали бити чобітьми. Дзвоник обірвався, упав на підлогу.

Саблін вбіг до Гесі в кімнату. Вона подивилась на нього й націлилась у динаміт.

Саблінові стало шкода п'яти патронів: двері тріщали від ударів сокирою. Саблін кинувся до Гесі, вихопив у неї револьвер і вбіг до передпокою.

П'ять разів здригнулося повітря в передпокоях. П'ять дірок з'явилося у дверях. Кинулись убік і побігли вниз сходами важкі чоботи. Саблін стояв з тріумфальною посмішкою. Але, коли за дверима заскреготіли рушничні затвори — Саблін підніс важ-

кого револьвера до обличчя. З дула йшов їдкий дим. Саблін наблизив чорне, величезне дуло до ока. Очі Саблінові болісно заморгали. Щоб зупинити біль в оці, Саблін натиснув гашетку.

Геся чула падіння тіла й удари в двері.

Геся притиснула до грудей банки з динамітом. Вона відштовхнула їх, кинулась до дверей:

— Стійте!

Вона не могла відчинити двері, руки їй дрижали. Вона наступила на Сабліна, відкинула гачка й притиснулась до стінки.

Двері відчинилися. Саблін лежав, закриваючи вхід своїм тілом. Хтось наліг плечем на двері й Саблін поповз по підлозі.

Блимнуло світло ліхтарика. В отворі двері з'явився жандар. Він ввійшов, спіткнувся об Сабліна, переступив через його тіло. Скерував на Гесю ліхтарика й пішов просто на неї, важкий і велетенський, як ведмідь*).

ХІІ. 1926.

*) Уперше друковано за псевдонімом. До збірки фактажів включено, як композиція, що в ній найменша деталь, включаючи розмови,—фактичні, взяті з історичних джерел.

ЛЮДИНА З „МОНБЛЯНОМ“

I

Пароплав „Лівер“ одчайдушно порушує естетичні канони й щедро плює в блакитне небо за рядами чорного диму.

Вода під ногами викликає думки про діалектику: краплина води не лякає, в міріадах краплин можна потопитись, навіть у калошах, гумовому пальті й з парасолею. Так кількість переходить в якість.

За спиною шумить Київ. Спереду Межигір'я („ВУФКУ — Межигірський Спас“. М. Семенко. „Утворений на початку XII-го сторіччя, монастир у Межигір'ї був за осередок...“ і. т. ін. Проф. Оглоблін „Межигірська цегла йде на грубки“, „В Межигор'ях прелестный вид и недурной пляж“).

Одірваний волею свого місцевкому від редакційного столу, — я їду до будинку відпочинку. Очі в мене сприймають оточення, а в голові витягуються з архіву пам'яті відповідні літ-заготовки:

а) — Пароплав — „Ця машина зжере королів“ Т. Шевченко. „Відбудувуймо держпароплавство“ репортер Бутька з „Пр. Правди“ (заголовок статті), „Нетте — пароходу и человеку“. В. Маяковський.

Між іншим, шановний пароплав „Г. Лівер“ хропе, як найгірший київський трам. Цього пароплава вже не реєструють, тобто складають з себе

всяку відповідальність на той випадок, коли збудник Шевченкової мудрости розлізеться по швах і великодушно дозволить пасажирам рятуватися крізь дірки його корпусу.

Проте, Фультонове чадо, силова одиниця Дніпродержпароплавства виконує ретельно свої невеличкі функції та везе на собі аж двісті відпочивальників до будвідпочинку.

Воно не цікавить мене, бо його вже чотири рази по сто відсотків показав Айзенштайн, а на бакборті його людина в піджаку ліниво плює в ту саму воду, що допіру була мені за привід до діялєктичних міркувань.

в) — Люди.

Життя, не організоване в ідеологічно-витриманих байках та не перемолоте корпусом і петитом газет — напочатку приголомшує людину.

Десь поруч мене ливарник Червонопрапорного заводу надто виявляє активність до шістнадцятирічної цукерниці, що від несподіванки та гордощів верещить на всю корму.

По палубі ходить старенький дідусь-ливарник і всюди вишукує бальони з колодієм, що їх він собі поставив за обов'язок після катастрофи й вибуху на пароплаві „Толстой“ вишукувати на кожному пароплаві.

Поруч нього хемік з „Рубер-Ойлю“ розповідає дідові анекдоти власної фабрикації.

При загальній увазі всіх пасажирів якась дама, що дуже нагадує бандуршу, розпродает „щасливі квитки“ дитячої льотерії.

Всі нетерплячо чекають на Межигір'я, хоч природу не ув'язано й не погоджено з загальними бажаннями, і починається методичний дощик.

Раптом речі наші, що були під лавою, посунулися кудись убік. Виявляється, що там протяг-

нено трос від стерна. Це ще Марголінський ¹⁾ винахід. Ліземо їх рятувати.

Раптом — штовхан. Зупинка. Неукраїнізований полтавець матрос гукає на весь пароплав:

. — „Граждане! Хто до Межигор'я — виходьте“.

II

Останнього часу я багато міркую над теорією літрепортажу.

Коли взяти на увагу думки клясиків марксизму, то С. Щупак каже, що ставити репортаж на чолі сучасного мистецтва то є „традиційна зневага до мистецтва“.

Критик Л. Френкель, що часто хапається за інтуїцію „як утопающий за соломинку“ (Курилихо, де ти?!), навпаки, зауважує, що „репортаж—найвище мистецтво доби соціалізму“.

На цей раз, попри всю мою ненависть до інтуїції, я хочу приєднатися до думки Френкеля і от чому: репортаж, тобто еквівалентна в клясовому розумінні передача фактів з нашого оточення — це є єдине, що допомагає правильно орієнтуватися в навколишньому житті. Не можна життя размальовувати за кількома зразками — часто не першої новизни та далеко не першого естетичного гатунку.

От взяти хоч би перше ж речення в моєму репортажі: „Пароплав плює в блакитне небо чорним димом“.

Червоний естет певно размалював би „Г. Лівера“ так: він мав би прикрашати голубе небо візерунками ніжно-рожевого кольору, та ще й у формі серпа-молота.

¹⁾ Марголін — колишній власник дніпровських пароплавів.

Але в „Г. Лівера“ дим чорний, а небо блакитне. Факти річ уперта.

Людина (проблематична), яку б виховати тільки на сучасній літературі, була б абсолютно непристосована до сучасного життя. Вона знала б тільки самі схеми, й це принесло б їй величезну шкоду.

Взяти хоч би такий різючий приклад, як агітку. Клясовий ворог там — завжди смішний, безсилий. Він тільки й чекає на той щасливий момент, коли його шапками закидають. А що буде, коли наше юнацтво зіткнеться із справжнім страшним ворогом пролетаріату?

На щастя, життя навчає нашу молодь краще від усякого мистецтва.

У наших умовах ще далеко не всі розуміють техніку репортажу. Так, один сучасний спецліричний поет на штатній посаді пролетарського соловейка зауважив мені, що репортаж „не дозволяє організовувати матеріял“: мовляв, „коли не буде сюжета, доведеться писати про всі явища в їх послідовності: то не вистачить і паперу“.

Сперечатися з цим не варто. Годі посилатися хоч би на фільм Дз. Вертова „Людина з кіно-апаратом“. Там: фактичний матеріял, відсутність сюжету (в розумінні композиції фабульних елементів — бо немає фабули).

Але є тонка ригміка змістових елементів, є емоційна організація матеріялу. Є аперцепція. І цього досить.

III

Роздивляюся навколо себе:

Невеличка кімната на 5 чоловіка. Над моїм ліжком напис:

Не зловживай соняшними ваннами. Раніше порадься з лікарем.

(Мушу зауважити: протягом місяця було якраз три соняшних дні. Решту — йшов дощ. Було нудно й невідомо було, на кого ображатися за цей глузливий напис).

Другий плякат я одразу взяв до відому:

Хто не вміє відпочивати, той не зуміє працювати.

Хороший плякат. Просто й зрозуміло складений. Не те, що якийнебудь там „Да здравствует усвоение основ...“ абощо. Ці форми — важкі й непридатні до вжитку. Пригадую в К. І. Н. О., де я кінчав науку, одна коротковолоса жінка, завкультвідділом, радила плякат — „Без книги нема освіти. Без освіти нема комунізму“ — писати так:

„Без освіти нема комунізму
Без книги нема освіти“

Коли я зауважив їй на нестрункність тексту, вона відповіла мені:

— Хіба ж ти не розумієш, що таке красиве слово, як „комунізм“ треба поставити всередині?

Але тут, на щастя, плякатів типу:

„Хай живе запитання в лікаря про соняшні ванни“

— не було.

О сьомій годині ми прокидалися від дзвінків. Відпочивальники вибігали надвір і приємно було бачити, як біля грантів з водою ставали довжелезні черги.

Металеві коробки Те-Же з зубним порошком привітно роззявляли свої пащі й стояли біля кожного відпочивальника, як проповідники ідей чистоти.

Паста вдиралася проміж зуби, де на проміжному полустанкові між шлунком і тарілкою зупинялися зайцями шматки їжі. Контроль пасти, поєднаний з робсельінспекцією щітки, — нещадно винищував розклад і розруху з рухомого складу зубів.

Вода й мило знищували іржу з тіла відпочивальника, людська машина готувалась сприйняти чергову зарядку їжі.

Вечері, коли ставало темно й електрика жовтими цитринами лямпок вносила екзотичний елемент у нашу свідомість, — виникала потреба організованої розваги.

Ми влаштовували вечори самодіяльності, найгірший спосіб розважатися, коли на естраду виходить комсомолка, й забувши про свій квиток КСМ, віддається „красивому“ й співає „бубенчики“.

Дехто з нас почав з цим боротися: писали частушки, вигадували відповідні танки й живгазетна суть наших виступів вдало конкурувала з „високим“ мистецтвом циганських романсів.

Це було, мабуть, те метамистецтво, про яке мріє мій учитель Михайль Семенко і я страшенно гордий з того, що в масштабі будвідпочинку виконував його заповіді.

Товаришів у мене в кімнаті було кілька. Я не стараюся зробити з моїх товаришів „монументальних полотен“, або „героїв нашого часу“. Мої товариші — цілком конкретні люди — образились би на таку нудну пропозицію.

Першим я звернув увагу на Аркашку, товариша Бурдіна. Він нагадав мені незабутнього Еренбургівського кандидата партії: той в Еренбурга учив політграмоту таким способом:

— „Вт рой С'езд думской фракции, мать Иверская богородица, состоялся во время“ і т ін.

Пресвятої великомученик Фотий, разница между землевольцами и чернопередельцами, помоги мне икона святой Варвары, заключалась в...“

А Аркашка, тов. Бурдін, блукаючи серед луків і лісів Межигір'я одягав собі на голову блакитну „майку“ від проблематичної спеки (див. вище), тримав у руках книжку пісень „Червоний співак“, бив комах і співав:

„Ех ти Дуня, Дуня, Дуня
Камсамолачка мая...а!“

і — за три хвилини:

„Ви жертвою в бої нерівнім лягли...“

щоб змінити це на

„Ех ти, мілая картошка-тошка-тошка
Піонерская жратва-ва-ва“...

Комахи їли нещасного, він дрижав від холоду. Коли я делкатно спитав його за причини такої стоїчної поведінки, Аркашка відповів мені, що осередок Кішпромторгу, де він працює, порадив йому підвищити свою музичну освіту підчас літнього відпочинку.

Він був справжній Дон-Кіхот, цей маленький чуваш, що з безпритульного зробився комсомольцем, найбільше в світі любив кіно та дівчат і щодня розпитував, чому в Англії досі буржуазія, та чи не треба там зробити Жовтневу революцію.

Був у нас і Санчо-Панчо. Я не знаю, чи образяться на це ідеологічно-витримані критики, але Санчо звався Михайло Михайлович, був шишель-

ник з Червонопрапорного заводу, профстаж мав з 1908 року, весь час працював на виробництві й уславився кількома вчинками, що я про них розповім згодом.

Михайло Михайлович за фахом, як я вже сказав, був шишельник, тобто, в буквальному розумінні виготовляв дірки для металевих бубликів. Перш ніж одливати якунебудь металеву частину машини, переважно порожні циліндри, треба зробити шишель, тобто стрижень з глини, який згодом треба розбити й звільнити від нього готовий циліндр.

Професія, що примушувала Мих. Мих. щодня виробляти коло 60 дірок для бублика, певно, не задовольняла його, і через те, підчас відпустки, він компенсував своє незадоволення, будучи завзятим рибалкою.

Щодня половину пайки своєї він віддавав рибам: підгодовував їх коло певного місця, де незабаром вони мали стати за офіру його рибальському мистецтву.

Коли цей процес до смішного нагадував мені рядок з Мик. Вороного

„Несить офіру чистому мистецтву!“

то вся поведінка шишельника нагадувала мені філософію М. Рильського. Він сидів днями коло вудки, філософував з приводу всякої дрібниці й детально порівнював усяку жінку, що проходила повз нього, із своєю дружиною, що про всі найдрібніші деталі її жіночої вдачі ми достотно дізналися підчас довгих наших розмов увечері.

Риба, що була хитріша за Мих. Михайловича, вперто не насаджувалася на гачок і це бувало за привід до частеньких наших дотепів. Шишельник, проте, вирішив нас обдурити. Щодня він купував

рибу у селян і клав поруч себе. Я дізнався про це тільки тоді, коли на власні очі побачив цей акт купівлі-продажу. З того часу Мих. Мих. переїздив на той бік Дніпра, і ми вже не знали нічого про наслідки його рибальства.

Михайло Михайлович розмовляв чистою російською мовою. Вона була звичайною для нього. Це було мені за привід до багатьох міркувань. Адже він — українець, за наших умов є носій і ґрунт для української культури.

Розв'язав мої сумніви сам Михайло Михайлович. Одного разу, підчас смертної години, він звернувся до мене й, бачачи в моїй шафі кілька книжок, спитав:

— Дасте чоґонебудь почитати?

Тоді я вирішив зробити експеримент. Даю на вибір: Косинчині „Вибрані оповідання“ й щось російське, забув що саме.

Михайло Михайлович бере Косинку й чистісінькою українською мовою каже:

— Ні, я вже краще своє, українське...

Він уважно почав читати, а я замислився над цим фактом. Шишельник, безперечно, походженням із села. Отже, той факт, що він розмовляє російською мовою, а книжку просить — українською, чоґо то є ознака?

Читаючи про село, він думкою повертається до своєї минушини. Ознака нібито негативна.

Михайло Михайлович позіхнув, прочитавши „Голову ході“ й сказав:

— Да, нічево себе, здорово у нево виходіт.

У цей момент я поставив на карту свої погляди на літературу, і сенс своєї власної діяльності, як українського журналіста.

Я взяв „Нову Генерацію“ і прочитав Шишельникові Семенкового вірша:

„Руйнується хутір — вітчизна
Будується місто — сквер
Розкрита книга комунізму
С. Р. С. Р.

Це не гірше Паризької Комуни
знову.
А коли ні —
нашим буде — цілий світ!“

Я виграв ставку. Михайло Михайлович забув, що тепер мертва година, попросив мене прочитати ще щось, як він сказав „революційне“. Ми взяли поеми Шкурупія, Влизька. Шишельнікові дуже подобався такий уривок:

„Кидайся, сило вража,
Лобом в камінний гальоп
Ми тобі ще покажем,
Кузьку і Перекоп!“

— А ви знаєте, сказав мені шишельник, я вперше довідався, що є справжня література про революцію нашою мовою. Я думав — ми тільки про село можемо писати. Аж ось виявляється таке... Хай знають, що й ми можемо про революцію.

Українська мова, побачив я, для українського робітника — не романтизм. Українізувати Михайла Михайловича — то є: повернути його на природний йому ґрунт.

Інші два сусіди в нас були євреї, з четвертої друкарні: складач Михайло Якович і печатник (від слова печатка) Юхим Ісакович. Я підкреслюю, що вони були євреї, бо це призвело наші дві національні половини до кількох розмов.

Мих. Як. і Юх. Іс. протягом місяця жодного слова не вимовили на незрозумілій для решти єврейській мові, хоч з нашою мовою їм управлятися було досить важко.

З першого ж моменту в усього нашого колективу виробилося основне неписане правило: не відокремлюватися один від одного, не надавати нікому ніяких привілеїв.

У нас іноді велися цікаві розмови про нації та про людей. Тон був, як то кажуть, „примиренческий“, тобто ми доводили один одному, що ми — однакові люди, що живимося однією й тією ж їжею, вживаємо одне й те саме повітря, ба й однаково працюємо на користь однієї й тієї ж держави.

Усе це — смішне, але навряд чи хто зможе заперечити, що досі цього доводити не треба.

Одного разу хтось із нас запитав Михайла Яковича, чи обрізана його дитина? Той відповів таке:

— Коли в мене народився син, я зажурився. Хай була б дочка, тоді не доводилося б сперечатися з жінкою. І от я кажу їй. „Соню, ти не думай, що я дозволю тобі сина обрізати“. Вона хтіла його назвати за ім'ям діда, а я швидко пішов до Загсу та й записав його ім'я „Маркс“. Хай робить тепер, що хоче. Потім кажу їй: „Соню, ти не будеш кликати різника? Я не хочу!“ Посварився з нею, але вона ж така: погодиться, а там, поки я не вдома, і зробить по-своєму.

Отже одного разу приходжу до дому, дізнаюся, що Маркса обрізано... Тоді я звертаюся до Соні й кажу їй:

— „Соню, подумай, через десять років син мені скаже: „тату, ти великий дурень. Навіщо ти робив з моїм тілом отакі мерзості?“ І що я відповім синові? Соню, я не хочу тебе бачити, я навіть не бачу тебе; від'їзди до своїх батьків принаймні на два місяці“.

Ну, Соня поїхала до батьків. Я довго сердився, а там вона надсилає мені телеграму: „приїзди, син захворів“. Що ж його лишилося робити? Тоді я

взяв і поїхав до батьків. Негайно вивіз сина з цієї кошари, але я досі не можу спокійно згадувати за цю мерзоту.

Ми довго говорили з приводу цієї історії, з приводу тих неприродних людині одмін, що їх у тіло людини вриває релігія: кров'ю й м'ясом фіксує свою владу.

І тоді Михайло Зарецький, робітник четвертої друкарні, що від чотирнадцяти років працював і вдень і вночі в друкарні, розповів мені про себе — червоноармійця. Його демобілізоване тіло, що не було тепер детерміноване ніякою працею, вільно лежало на ліжкові; він нагадував мені тверезого історика, що у власнім житті вишукує суворих законів соціології, відрізаючи геть усі красиві випадковості.

— Ну, я, звичайно, пішов до армії: стояли ми тоді в селі під Перекопом. Стояло нас троє в хаті: двоє руських і я. Прийшли туди: просимо пити. Жінка відповідає: „я б тобі дала пити, та немає горщика поганого“. Уночі червоноармійцям постелили соломи, а я лягаю на лаві або просто на землі.

Ну, нічого, я так тримався тижнів зо два, тільки іноді їх жалкував, їв я голодну пайку. Раз я сплю вночі, раптом мене збуджує хтось: „єврейчику, єврейчику, агов“. Прокидаюся, а то дочка хазяїна дає мені шмат хліба. „ На, — каже, — з'їж, тільки тихо, єврейчику, щоб не почули“. Ну, я з'їв.

І я питаю, як я після цього можу ображатися на руських, коли ота дівчина мені дала хліба? — це казав Михайло Якович мені, зчервонілому від сорому й ливарникові, що теж був уражений і зніяковілий.

Ця розмова була за стимул до нашого більшого з'єднання.

У нашому житті—що аж надто кидалось в очі,—було чимало елементів комуністичного життя. Спільне життя давало нам наочні свідчення майбутнього життя людства. Щоправда, в нас було виключено основний елемент цього майбутнього життя, тобто працю (бо ми відпочивали).

Але поза цим чимало було й елементів у нашому побуті—цілком комуністичних.

Я часто згадував надзвичайно талановиту й злісну сатиру Дж. К. Джерома „Нова утопія“, де Джером устами людини ХХІХ століття розповідає про життя в соціалістичнім суспільстві, й передо мною стає така цитата з Джерома:

„У нас ухвалено, щоб усі були чорняві. Яка ж то була б рівність, коли б хто з нас пишався білявим волоссям, у другого голова горіла б, як у вогні від рудої рослинності, в третього чорнілася б, як вугілля, а в деякого була б біла, як сніг? Ні, за наших щасливих днів усі люди рівні не тільки в соціальному розумінні, але й зовнішньо. Встановивши для всіх чоловіків обов'язкове гоління й для статів однаковий колір волосся та однакову їх довжину, ми до певної міри виправляємо помилки природи“.

У нас, у будинку в Межигір'ї—зібралось 260 чоловіка. Тут були скупчені майже всі професії та фахи. Коли б нас, як Робінзонів, викинути на безлюдний острів—ми хутко налагодили б усі виробництва—від чавунно-ливарного й аж до виробництва глясованого паперу для цукерок. У нас була б своя власна газета (це була б уже моя справа), своє статбюро, електро-профшкола й діяльність нашої комуні ревізував би справжній ревізор Укрсельцукру Іван Іванович.

Я обідав разом з теслярем, грав у кеглі з ливарником, купався з годинникарем, філософував

з червонопрапорником і слухав анекдоти сорбкопівського пекаря.

Наш фах відбився на кожному й навіть тут, у будвідпочинку, його уламки стирчали з кожного руху.

Ливарник, що все його життя—то було змагання із смертю: наступ на ляву; командирські рухи підчас лиття, тактовні нахили праворуч і ліворуч, коли з вагранки б'ють струмені майбутніх машин; утікання стрімголов, коли прорветься лява й водночас наступ до каналу, щоб належно її скерувати,—ливарник професійно ставився й до кеглів. Збиваючи короля, він заміняв рукою козирьок, що захищає очі робітника від сліпучого вогню. Рухи його були точні й розмірені, бо лява навчила його смертельній грі, й ливарництво дало досвід: програєш, коли рухи будуть недбалі. І коли він рятувався від кегляної кулі—її грукіт, мабуть, здавався йому подібним до гарчання й посвисту ляви.

Тесляр сидів біля столу, як біля верстату, а годинникар порався в котлетах, як у найсубтильнішому лонжині. Пекар мастив свої дотепи просто таки заварним кремом своєї „наполеонівської“ усмішки. А я—все це фіксував для майбутнього, що оце маєте, фактажу.

І коли я іноді думав, що нас з'єднує, я пригадував листи, які мені з Бельгії надсилав мій приятель Сенька, що колись презирливо odmовився стати піонером й нині живе в Бельгії, член КПБ.

От уривки з його листування, відповідь на мої побоювання, що в буржуазній Бельгії він стане справжнім коверкотовим молодиком:

... „Коли б ти знав, що я робив тоді, коли ти писав цього листа. Уже три місяці, як я член КПБ, член Т-ва культурного зв'язку з Радсоюзом... Ми щільно зв'язані з усіма радвидавництвами... У нашій організації працюють найбільші люди з сучасних західних культурників. Це товариство — філія тутешнього „Palé mondiale“, центру не тільки бельгійської, а й можна сказати всієї європейської культури. Вони звернулись до мене, та ще кількох активних радгромадян, щоб організувати радянську виставку¹⁾. Я захиляюсь в діаграмах, статистичних відомостях, перекладах тощо.

Як бачиш, роботи до біса.

Ми, тобто я й ще кілька активних хлопців, утворили спілку студентів „Нової Росії“ (на жаль інша назва не підходить). Ми вже нараховуємо біля 20 чоловіка молодих хлопців, що приїхали вчитись з СРСР і що бажають повернутися назад, коли навчимося. Вся наша спілка вступила до союзу російських і українських робітників у Бельгії, що існує 1½ роки й нараховує 150 членів, які ще до революції кинули Росію, але хтять повернутися до СРСР. Не смійся, що я так працюю, але ж я риба, що потрапила з брудного бельгійського болота в соняшний ставок, у ці організації. Тут нещодавно був протимперіалістичний конгрес. Я був на ньому, тепер я готовий боротися за пригноблені народи. Треба було тільки послухати цих чорних і жовтих вилицюватих людей. Мені самому хотілося стиснути цього командира народної армії, косоокого хинця і я кричав „Vive la Chine nouvelle!“ Я чув представників Кореї, південної Африки, Палестини, Самоа, Індокитаю, Малайського Архіпелагу, Сіяму. Я чув Барбюса, Кашена, Ленсбері, Аїнштайна, Толера. Я провів цей тиждень як уві сні й коли б не бажання кінчити університет для СРСР, то я пішов би до народної армії. Але треба терпіти, згодом буду корисніший.

Я живу життям Радсоюзу, мені відомі всі дрібниці вашого життя, я живу для того, щоб повернутися“.

¹⁾ Мені здається, що це та сама виставка в Брюселі, що про її розгром фашистами дуже багато писалося в нашій пресі. Принаймні, я знаю, що після цього розгрому Сенька довгий час лікувався в хірурга.

Я пригадую тепер довгі розмові ввечері, коли окремо від усіх відпочивальників у невеличкім куткові кілька чоловіка розповідали про себе.

Я пригадую вечір, коли розмова наша поволі формувалася, кріпла й зрештою набула форми вечора спогадів.

Михайло Михайлович розповів про знамениту евакуацію Святошинської автобази 1918 року:

„Словом, подаються німці—й край. Але ж то відома їх знаменита німецька акуратність: маеш усе вивезти, щоб тут нічого не лишилося, а їм—акурат—більше. От одного дня, прийшовши до бази, кажуть нам німці:

—„Збирай устаткування, клади до вагонів, чортова лобуряко!“

І вагони подано, щоб навантажувати всю майстерню. А там, бачте, два виходи з бази.

Так ми несемо оті причандали першим виходом, а другим виходом непомітно назад заносимо більшу частину. Працювали, як чорти, годі й казати. Зате базу майже цілком зберегли“.

Мих. Мих. засміявся, згадуючи власну спритність, а що сміявся він дуже голосно й довго, симетрично розподіляючи на уявлюваній клавіатурі реєстри басових і сопранових вокальних ноток, то по його мові стала невеличка тиша.

Ми сиділи під небом в зірках, що виглядало як діряве відро, в яке встромивши голову, дивишся на сонце.

Одного разу, нудячись відпочинком, я зліз на межигірську глиняну скелю й почав там писати наймодерніші гасла, як от „Пролетарі всіх країн укріпітьтеся“ тощо.

Униз подивитись—в смертельній нудоті Дніпро жене вниз „повні води свої“ що раніше були

переважно за об'єкт для заробітків пароплавника Марголіна й українських поетів.

Нині, як широко відомо, Дніпро стає чесним радслужбовцем, перестає колупати в носі своїх берегів і підставляти свою спину під розчіски пароплавів. Його вода перетвориться на вогні заводів, а Дніпрові можна буде, на мою думку, написати членського квитка профспілки.

Надо мною—сторчова стінка синьої Межигірської глини й нагорі несвідомі українські верби й звисле коріння тих верб... словом чистий Дніпросоюз.

Цей стилізований український мотив надхнув мене й я вже почав малювати карикатуру на кооперативного батька—як раптом згори з'явилися розкішні кооперативні вуса й якийсь голос дуже привітно запросив мене нагору.

Ілюзія була остільки повна, що в голосі мені почулися нотки суто кооперативні й коли мені було спущено згори довжелезне коріння, я швидко зліз на гору. А то був не кооператор, а довговусий металіст Францишек.

Францишек колись чесно тримав свій *gewähr* проти *moral zipsovanih sozialisten*.

Був у Києві й дивувався, що *der Speck* далеко кращий у *den vilden Russen*, ніж у культурній Австрії. Взагалі ж був людина дуже цікава й через свою цікавість потрапив до більшовицького полону: схотілося йому, мовляв, подивитись „*Was ist's die Bolschewiken?*“ А що в полоні було не так то й цікаво, то Францишек відкрив, кому слід було, свою кваліфікацію металіста й незабаром десь у Харкові на паровозобудівельному одчайдушно лався інтернаціональним словом „мама“, лютував, малював, гвинтив, будував—і дуже часто посміхався в свої довгі вуса, згадуючи поперше *Kat-*

harin'у й подруге пана барона, власника заводу що в його уяві неодмінно поєднувався з фельд-куратором 137-го полку.

Нині від старого Францишека лишилися сливе довгі вуса; національність він залишив на важкому шляху своїх мандрівок.

Францишек придбав усі ознаки радянського робітника. Він працює в виробничих нарадах, контролює, як витрачають гроші землі, куди він був ішов озброєним інтервентом.

Францишек часто посміхається в свої вуса, коли бачить, як пиячать хлопці, й часто серед п'яних проходить і відштовхує їх від себе, ніби встановлює екстериторіальну зону чужинця, але коли на завод приїздили австрійські робітники, то Францишек всіляко намагався ніяк не відрізнятись від russischen kameraden.

І тепер мабуть тільки довга його шия страждає з відсутности твердого ковніра, що його замінив одворот радянської толстовки.

V

Ми дісталися нагору й неподалеку побачили село, де виробляється Межигірську цеглу.

Мене зацікавило воно—я ніколи ще до цього не бував на селі, й я негайно попростував туди.

Це село, щодо основного свого промислу, являло собою разуючий приклад безгосподарности.

Уявіть собі будинок, де кімнати опалюються вогнищами розкладеними на чудесній паркетовій підлозі і поставте поруч нього будинок з центральним опаленням, або завод, де в одному цехові чавун розтоплюють вогнем від сірників, а в другому працює домна.

Приблизно таку картину являло собою це село, де поруч з примітивними формами виробництва цегли влаштовано великого заводу.

Знамениті межигірські глини прислужилися тому, що на їх грудях розляглося ціле село.

Село виробляє цеглу „стройовик“ для будинків і цеглу меншу на розмір,—для грубок.

Завод виробляє виключно „стройовика“.

Село розшукало влоговину, де хороша глина. По цій влоговині розкидано ями, нерозумні й випадкові, як кроки п'яного. Тут взимку, коли глина тверда й не треба боятися обвалу, селяни рубують глину й видобувають її на поверхню землі.

Завод розшукав рентабельну гору й зрізає з неї шар за шаром, як розрізають буханець хліба.

На селі—родина видобуває глину, возить її кіньми додому, кладе в м'яла, коні розмішують глину. Коли коней немає—родина ходить колом; руками штовхаючи колеса, що розмішують глину. Але ми бачили ще гірше: як селянин примушував дітей бігати по коліна в глині, щоб її розмішати.

Потім вся родина перетворюється на „плескачів“. Глину „плещуть мантачками“, надають їй певної форми, кладуть під дашок у клуні. У кого немає дашка—той кладе просто надворі напіввироблену цеглу. Так її сушать. А коли йде дощ, потенціяльні будинки течуть сірими патьоками по двору, і загроза дощу підтримує релігійний світогляд такої безкунної родини.

Потім цеглу випалюють. Все село має свої окремі грубки, куди вкладається кільканадцять тисяч цегли й підчас процесу випалення все село—ніби скитське селище з вогнищами або може з дикунськими вівтарями, де приносять офіри богові з дивним назвиським „1000=7“.

Це значить: тисячу цегли продають за сім карбованців.

Потім цеглу возять за два з половиною кілометри на берег, де її навантажують у берлини.

Якщо уважно й раціонально придивитися до берлини—відпадає всяка охота до романтики кораблів взагалі, де б то не було, тут або на морі.

Берлини з першого погляду мають нібито романтичний вигляд: досить подивитися хоча б на її ніс, де гордовито загнутий бугшприт нагадує принаймні ніс корсарської галери або бригантини.

Але простежте за берлиною уважніше. Простежте, як вона під вагою цегли покірливо сідає в воду. Подивіться, як конвейер берлин іде за й проти Дніпрової течії,—ви змусите порівняти їх хоч би до торфодобувальної машини: в вас відпаде охота романтизувати кораблі. Подивіться уважніше на берлину й ви побачите, що й останній аргумент, останній доказ її романтичності—бугшприт загнуто в таку форму тільки для того, щоб було за що чіпляти берлину до пароплава.

Завод влаштовано ще за старих часів, поруч з 19 іншими заводами. Решту заводів зруйновано за часів громадянської війни, лишився один завод, який узяв у оренду кооператив селян.

Кооператив, у якому понад 200 членів, нині майже монополізував виробництво „стройовика“.

Завод прекрасно встаткований, під повітками цегла не боїться жодного дощу, виробництво не зазнає від негоди ніякого зиску й димар гордовито, з свідомістю своєї перемоги чхає в небо димом.

Поруч з цим чинним заводом стоїть димар, що без жаргів може правити за матеріал і основу для світової скорботи.

Селянинові потрібна була цегла для груби. Виробляти свою було не варт, коли під боком є найвищого гатунку цегла. Селянин підходив до безпритульного димаря й вирубав знизу потрібну йому кількість цегли. Коли ж знизу було вже небезпечно вирубати цеглу,—селянин ліз угору й на височині до восьми метрів (як вони туди досягали—не розумію, проте факт є фактом) здобував цеглу.

Вісімнадцять димарів таким способом було повалено. Дев'ятнадцятий димар ще стоїть, але вартість його тільки орнаментальна: він хіба що втворює симетрію з димарем чинного заводу.

Димар коштує більш як десять тисяч крб. Цегли з цього дев'ятнадцятого взято максимум на червінець.

...„Тут, на камені, якось не віриться, чи була революція, чи ні...“ (Д. Гуменна. „Листи з Степової України“. „Плуг“ № 10).

Е ні, помиляєтеся, панночко. Ви забули за двадцятого димаря:

завод крок за кроком відвойовує в кустарів виробничу територію. Першу гору вже до половини зрізано й прийде час, коли завод шмат за шматом зжере в своїй топці всю територію.

І основне, чого не треба забувати: робітники на заводі—це свідомі селяни з того ж таки села, де ще й досі культивують дикунські способи виробництва.

Так фабрика йде на зміну кустарництву. Так усередині виробничого організму народжується сила, що революціонізує цей організм.

„Тут на камені, почувається, що була революція“. Була та не минулася: революція ще й досі

в'дбувається на кількох гектарах заводської території.

Промисловий кооператив створює й новий тип людей. Цегляр! звисока дивляться на інших селян: цеглярі бо публіка культурніша, читають газету—й „Глобуса“ й коли кажуть про кустарів-селян, то не інакше, як із зневагою: „ет, та це темні люди, чисті дурні“.

Я знаю, що це—не хороше. За правилами сучасних оповідань робітники цегельні мали б усе дозвілля проводити в ідеологічно-витриманих розмовах з селянами й мали б крутити любов з незаможницями, в останній момент рятуючи їх від розбещених куркульських синків (це—за рецептом т. зв. „всебічного освітлення багатогранної людської психіки“, куди до соціальних моментів треба додавати quantum satis моментів біологічних).

Замість цього я пропоную таку схему: Києву вже нині пдтрібна продукція двадцяти цегельн. Є одна, а при повному навантаженні замовленнями можна було б поставити на масову заводську роботу, мабуть, усіх селян цього села. Отже, без зайвої літературної обробки теми, можна собі легко уявити, що з дальшим поширенням цього виробництва все збільшуватимуться кадри робітників, аж доки все село перейде на вищий щабель виробничої техніки, а значить і культури¹⁾.

Такі приблизно були наслідки мого з Францишеком огляду заводу й кустарного виробництва.

¹⁾ Критик Ол. Мар'ямов, якого найбільше нещастя полягає в тому, що він іноді наважується мислити,—останній час пише цілі статті про те, що цей проєкт—абсурдний. Він не знає, що це село за основну роботу має не хліборобство, а виробництво цегли й як раз цим заходом, що про нього пишу, справді можна поставити це село на вищий щабель техніки, а значить і культури.

Ми вирішили познайомитися й з побутом села. Пішли нагору й одразу нарвалися на величезну калюжу, зобачивши яку Францишек пирхнув, як німецька фрау, що на підлозі забачить мишу.

Але що далі йшли ми, то все більше калюж зустрічали по дорозі. В деяких місцях не можна було ніяким способом пройти, крім як чіпляючися за паркани.

Нарешті в одному місці Францишек зупинився й зробив жест Понтія Пілата—„я далі, мовляв, не піду“.

Європейське нутро мого товариша непристосоване було сприймати пошехонство сучасного села.

Я ніколи не був зв'язаний психологічно з селом, тому мене не обходять психологічні переживання, я не відчуваю ніякого душевного болю, коли бачу, як паротяг переганяє коней, а до проблеми нового житлоколективу (кол. село) я підхожу абсолютно тверезо.

Я бачу, як з норду це село починає перероджуватися у виробничий цегельний колектив, я бачу, як у саме серце села врізалося шосе, збудоване цього року; воно розрізало село на дві половини. і по боках цього шосе зростають нові, органічно ворожі старому сільському ладу елементи: сельбуд, кіно, телефонна станція міжміського телефону, сільрада.

Я бачу, як до самої церкви підходить комсомольська облога:

Комсомольці з шеф'осередку влаштовують на церковному майдані спортплощадку, і селянські хлопці тут скидатимуть з себе прозодяг і в інтернаціональному спорт-костюмі робитимуть фізкультурні вправи.

Відбувається цілковите переродження села, і я волів би вже тепер ревізувати його основну суть

і замість „село“—суцільного, фатального поняття—говорити: завод, шосе, спортмайдан, телефон, кіно, сільрада.

Від „села“ в селі цьому лишається все ж таки дуже багато. Візьму два приклади:

Хати на селі—похилі, обідрані. Солома на стріхах гниє, є хати, де солома зовсім обвалилася із стріх.

Але порівняти з цим злиденним видовиськом церкву. Церква в цьому селі така, що її можна було б поставити й у великому місті. Церква, звичайно, збудована з офіційного наказу дуже давно, задовго перед війною. Але досить подивитися хоч би на те, як її підтримує певна кількість селян, як уривають від себе хліб і несуть попові, як вирощують траву навколо будинку церкви тощо.

В цьому немає нічого дивного. Тут церква—це справжнє видовисько на неділю для селян, і заради того, щоб у неділю добре налагодити відпочинок із співами і т. д., можна платити попові й утримувати церкву.

Але тепер церкві є певна конкуренція: хтось із комсомольців здобув старого мотора в'їд човна, пристосували його до кіно-апарату, роздобули сарай, і тепер там щотижня ввечері йдуть кіно-сеанси з фільмами з мексиканського, французького й трюкистського життя.

Так селянська молодь, а то й старші зранку в неділю йдуть до церкви, а ввечері дивляться Фербенкса, Мозжухіна, фільми Вертова тощо.

Цей конгломерат їм не заважає: однаково, на що дивитися, аби відпочити від надмірної праці в неділю.

Інша справа з робітниками цегельні. Тут почувається вже певна радянська культуршкола: члени колективу читають газету, журнали.

З Францишеком ми попростували до одної хати, куди йшла лікарка будвідпочинку. Ми перелізли через м'яло й зайшли до хати, де на ліжковій лежав хворий на 4 стадію сухот хлопець і стогнав. Крім нього в хаті було четверо дорослих і двоє дітей, і я бачив, як цього хворого, заспокоюючи, цілувала в губи десятирічна дівчинка.

Таким—строкатим і різноманітним—побачив я це село. Не претендую на всебічність його показу: для цього я не мав ні часу, ні можливості.

Одне побачив я—штурм селянських закутків—і фаланга засобів урбанізації села стоїть перед моїми очима, як переконлива фаланга аргументів на користь нашому зростові *).

VI

У дворі нашого будвідпочинку, де попи межигірської церкви лякливо й мовчазно обходили відпочивальників, розташовано й Межигірський керамічний художній технікум.

Цей технікум різко поділявся на дві ворожі частини. Коли вживати локалізованих порівнянь, то одна його частина тяжила до нашого будинку, а друга—до монастиря.

Це порівняння розшифровується таким способом: клерикального межигірський технікум у свою спадщину одержав від старих мистецьких українських звичок за допомогою митця Бойчука важкий і невдячний обов'язок підтримувати високі традиції старого українського малярства. Через це в

*) Слід зауважити, що цей фактаж написано до того, як хвиля колективізації розкрила перед радянським суспільством нові обрії й по-новому примусила ставитися до села. Ясно, що тепер увесь розділ про село був би написаний по-новому.

музеї технікуму зберігалася величезна кількість тарілок з малюнками, до того ж малюнки ці були в деякій частині горельєфні, одже з цих тарілок не можна було ані їсти ані пити. Тут були тарілки з червоноармійцями—архангелами Гавриїлами, з робітниками й селянами—Кирилом та Методієм, з робітницею – святою Варварою, потім козацькі куманці — посуд явно дрібновласницького походження: глечик з діркою посередині, крізь цю дірку треба простромляти руку; таким чином куманець тримається в належному положенні, і цих куманців на обидві руки козаки могли одягати штук з десять і розносити горілку по кошеві; потім якісь фігурки звірів невідомої для мене зоологічної класифікації, які, як виявляється, теж були пристосовані не то для води, не то теж для горілки; ще дуже багато стилізованого мотлоху.

Цю скомпромітовану глину керівники технікуму возили на закордонні виставки, де їх, певно, ставили десь поруч зразків мистецтва Занзібару й готентогів, милувалися з них, нагороджували відповідними преміями—і керівники технікуму були страшенно задоволені з „визнання світової ваги українського національного стилю“, забуваючи, що такі куманці й глечики тільки посилюють в європейців враження про запорожців і гайдамаків у сучасній УСРР.

Цікаво, що ці роботи в першу чергу виставлялося в музеї й на них жваво відгукнулися відвідувачі музею у великій книзі.

Я запам'ятав одного запису, де говорилося, що час просувати в маси український народний посуд, що це спричиниться до скорішої українізації побуту.

Я уявив собі цю „українізацію побуту“: в цебкопівських столових розноситимуть каву ку-

манцями, борщ у тарілках з горельєфним дном, об яке ламатимуться ложки з складними українськими візерунками, і перед чесним членом профспілки стоятиме якийсь тигр або може порося, якого структурні секрети доведеться розшифрувати дві години, перш ніж дістати звідти прохололого біфштекса.

Ні, товариші, чи не можна таку „українізацію побуту“ анулювати?

Я, звичайно не мав надії переконати професорів цього технікуму в жахливому консерватизмі й непотрібності їхніх архаїчних вправ.

Але одного разу, коли я стояв коло варстату, де студент-комсомолец виробляв якраз куманця, я спитав цього студента:

— А чи є якась користь від саме такої форми посуду?

Студент подивився на мене з презирством і відповів популяризаторським тоном досвідченого фахівця.

— Бачте, товаришу, ми робимо таку форму посуду, бо так було в запорожців і це взагалі дуже цікава історична форма.

Мене й досі бере злість, коли я згадую за це марнотратство, за цю безнадійну консервативність у „творчій“, поівсько бойчукітській роботі технікуму. Але я не затуляю очей і на ту культурну роботу, що її провадить технікум у функціональній, практичній ділянці своєї діяльності.

Мені достотно відомо про таку експериментальну роботу технікуму: виготовлення кам'яного посуду.

Кам'яний посуд — винахід межигірців — стоїть десь збоку в музеї й виблискує концентрованою силою винаходу, що вчинить певну подію в сільському побуті.

Як відомо, глиняний посуд, що широко вживається,—це великий шкідник в побуті. Полива, що нею обробляють стінки глиняних горщиків, дуже эле впливає на нирки, очі, статеву систему людини. В той час кам'яний посуд такої поливи не вимагає: отже він має всі плюси перед посудом глиняним. Його виготовлення коштує далеко дешевше, ніж виготовлення глиняного посуду, він не так часто б'ється, на решті виготовляти його можна за допомогою найпримітивніших інструментів. Секрет кам'яного розчину лежить у Межигірському технікумі, як стара дівчина, якої ніхто не хоче і, здається, межигірські культурники вже кинули надії на його реалізацію. А грошей треба дуже невелику суму—кілька тисяч крб.,—щоб встаткувати масове виробництво кам'яного посуду, й навчити навколишніх селян його виробляти.

Пишу ці рядки в надії, що вони дійдуть хоч би до Правління Київського ЦРК—отже кам'яний посуд придасться до боротьби кооперації за оздоровлення побуту трудящих, поруч з продукцією великих заводів.

По кабінетах і лябораторіях технікуму розкладено величезну кількість експонатів з виробничих досягнень межигірського учбового колективу: цегла спеціального призначення, легка, як зідхання зефіра, й рентабельна в тих спорудах, де вживають алюміній. Велики досягнення є й у виробництві каналізаційних труб тощо.

І от—коли порівняти роботу обох напрямків технікуму, коли взяти на увагу, що технікум надсилає майстрів на весь Радсоюз, майстрів-виробничників, що культивують силікатну промисловість в СРСР, і поставити поруч них студентів, які скінчили „художню вертикаль“ технікуму (не

знаю, чи така є, але можу думати, що є—бо наявний і художній ухил у діяльності технікуму),—чи можна надалі культивувати дикунське кустарницьке „стилізаторство“ в МХКТ—витратити радянські тисячі на продукування горобців, куманців і т. д?

Гроші, що реалізувалися з металу, хліба—не можна витратити на продукування „художнього“ мотлоху.

Коричневий покруч свині з бегемотом і півнем стоїть передо мною й нахабно сміється з написаного абзацу. Смаки до „художнього“ житимуть ще довший час, і цей покруч встигне наплодити тисячі онуків і правнуків.

VII

Я лежу на березі Дніпра. Розплющую й заплющую очі. На березі рухаються люди, як у кіні. Це я сам собі влаштував кіно-сеанс, який перерветься, коли мені надокучить кліпати очима.

З-за коси з'являється якась потвора. Вона мовчки повзе на будинок відпочинку, що на тому березі Дніпра. От зараз вона зачепить боком і корпус будинку й той розвалиться, і тоді під його уламками загинуть всі відпочивальники. Страховисько аж надто подібне на стилізованого межигірського дракона з глини. Воно невпинно повзе вперед. Воно гіпнотизує мене своїми очима, і я лежу нерухомо. Воно пахтить.

Його пахощі змішуються з пахощами піску, його дикунська хода нагадує важкі кроки мільйонного масиву. Воно йде, і від його ходи дрижать і падають навколішки села, лани.

Товариш підходить до мене, нерухомого й загіпнотизованого, струшує мене й каже:

— Ходімо молоко пити.

Страховисько зникає. Спереду будинок і міст на село.

Чому міст такий новий? Чому я тільки тепер бачу який він новий.

Страховисько лежить перед моєю головою на спині й безпорадно перебирає ногами. Це звичайнісінький коник, який ліз моєю рукою перед очима.

Ходім пити молоко.

Точка.

Мій „Монбляне“! Ти покірливо випишуєш на папері ці рядки. Ти, „Montblanc Simple“ № 344, замінив собою гусячі пера поетів нитиків і сльозолиїв. Твоє золоте перо насувається на ворога, бере облогою факти. Ти така ж зброя, як і кіноапарат Дзиги Вертова, що таємничо поблискує своїм оком, обсервуючи пляцдарм.

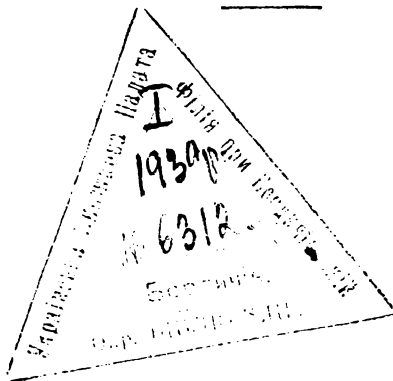
Вперед, кіно-апарат, радіо, друкарська машина й автоперо.

„Ваші спини—смолоскип!“

I. 1929.

З М І С Т

	Стор.
Слово авторів!	3
Пригода біля Ерівану	5
Донбас на півдорозі	16
Сім годин у повітрі	49
Пересторога	70
Красний звір	82
Людина з „монблянном“	94

Ціна 1 крб.

30-6312
30-6312

